

Systematic review of stakeholders' engagement in watershed spatial planning: Causes and reasons

Faezeh Hamedanchi

Ph.D. Candidate in Urban Planning, Department of Urban and Regional Planning and Design, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Vahide Ebrahimnia

Assistant Professor, Department of Urban and Regional Planning and Design, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

E-mail: V_ebrahimnia@sbu.ac.ir

Mozaffar Sarrafi

Professor, Department of Urban and Regional Design and Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Abstract

Spatial planning in watersheds serves as a pivotal framework for sustainable natural resource management yet, it confronts multifaceted challenges arising from conflicting priorities, including tensions between economic growth and climate adaptation, sectoral competition over water resource utilization, and divergent stakeholder interests. Watersheds frequently span multiple jurisdictions governed by heterogeneous institutions with disparate objectives and responsibilities. This administrative fragmentation, compounded by the diversity of stakeholder interests (governmental, private, and local), exacerbates institutional and social complexities in planning processes. Studies underscore that ineffective stakeholder engagement in decision-making not only escalates costs and prolongs implementation timelines but also heightens the risk of developmental program failures. Consequently, integrated planning with inclusive stakeholder engagement is recognized as a critical strategy to mitigate conflicts and achieve sustainability objectives. Strategic spatial planning, emphasizing the harmonization of indigenous and technical knowledge alongside across-sectoral coordination, has emerged as a central paradigm in watershed management. Nevertheless, there are significant gaps in the practical implementation of this concept, including the absence of clear criteria for stakeholder selection, ambiguity in evaluating their influence, and weak institutional structures for effective multi-level coordination. Additionally, factors such as competing interests, lack of mutual trust, and institutional inefficiencies in accountability constitute major barriers to stakeholder engagement. This study systematically identifies and analyzes causal and reasoning factors influencing stakeholder engagement in watershed spatial planning. Employing a systematic review methodology integrated with qualitative content analysis, data were extracted from 58 peer-reviewed articles in Persian and English using open coding. Key findings reveal that stakeholder engagement is shaped by a complex interplay of institutional-structural, environmental, social, and role- performance dimensions. Institutional-structural prerequisites include multi-level governance frameworks, transparent policy, clearly delineated roles and responsibilities across governance tiers, and sustainable financial mechanisms. Environmental factors, such as climate variability, uneven natural resource distribution, and environmental hazards, necessitate context-driven planning approaches rooted in localized ecological knowledge. The social context emphasizes trust, commitment, perceived justice, social capital, and indigenous knowledge. Additionally, the structure of role performance is influenced by the timing of entry into the planning process, methods and strategies, motivations, objectives, and role typologies. Despite broad academic consensus on the imperative of stakeholder engagement, persistent barriers—such as the absence of binding legal frameworks, infrastructural deficits, financial resource constraints, and inadequate attention to temporal dynamics—impede its practical realization. Thus, achieving effective watershed governance demands the development of integrated, adaptive, and context-sensitive mechanisms to empower stakeholders across scales. This study holds implications at both the research and policy-making levels. From a research perspective, by identifying key factors and proposing a theoretical framework, this study provides a foundation for future conceptual modeling, and methodological integration. Furthermore, the identified gaps in analyzing the dynamics of stakeholders' roles and leveraging indigenous knowledge chart a clear path for future research. At the policy-making level, the findings can serve as a basis for designing mechanisms for stakeholder engagement, revising institutional arrangements, formulating coordinated cross-sectoral policies, and defining the precise roles and responsibilities of stakeholders in the spatial planning of watershed. Ultimately, this will contribute to enhancing efficiency, reducing conflicts, and strengthening sustainable governance of natural resources.

Keywords: Stakeholder engagement, spatial planning, watershed, systematic review, content analysis, causal explanation and causal reasoning

فصلنامه علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۸(۴۸)، ۳۰-۵۵

DOI: 10.30480/aup.2025.5830.2252

نوع مقاله: مروری

مروری نظام‌مند بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز: علت‌ها و دلایل*

فائزه همدانچی

پژوهشگر دکتری شهرسازی، گروه برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

وحیده ابراهیم‌نیا

استادیار گروه برنامه‌ریزی و طراحی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

E-mail: V_ebrahimnia@sbu.ac.ir

مظفر صراف

استاد گروه طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز به عنوان ابزاری کلیدی برای مدیریت پایدار منابع طبیعی، با چالش‌هایی از جمله تعارض میان اهداف اقتصادی و الزامات محیط‌زیستی، رقابت بر سر نوع بهره‌برداری از منابع آب، و تداخل منافع بین بخشی مواجه است. نقش‌آفرینی بهره‌وران در فرایند تصمیم‌گیری، نقشی اساسی در کاهش تعارض‌ها و ارتقاء اثربخشی اجرای طرح‌ها ایفا می‌کند. هدف این پژوهش، شناسایی و تحلیل نظام‌مند عوامل علی و دلیل‌آوری مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز برای تحقق اهداف پایداری است. روش پژوهش مرور نظام‌مند همراه با تحلیل محتوای کیفی پیشینه پژوهشی بوده و داده‌ها از ۳۴ مقاله علمی پژوهشی انگلیسی‌زبان منتشرشده در بازه زمانی ۲۰۰۷ تا ۲۰۲۵ و ۲۴ مقاله فارسی منتشرشده در بازه زمانی ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۳ گردآوری و با کدگذاری باز تحلیل شده‌اند. مقوله‌های اصلی نشان‌دهنده عوامل مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی حوضه آبریز است، که در ابعاد نهادی ساختاری، محیطی، زمینه اجتماعی و ساختار ایفای نقش مطرح شدند. یافته‌ها نشان داد که بسیاری از پژوهش‌های موجود نتوانسته‌اند به‌طور یکپارچه به ابعاد مختلف نقش‌آفرینی بهره‌وران بپردازند. این پژوهش براساس چارچوب نظری تلفیقی استخراج‌شده از تحلیل منابع، ضمن تبیین پیچیدگی‌های نهادی و زمینه‌ای نقش‌آفرینی بهره‌وران، بستری برای ادراک عمیق‌تر نقش آنان در سطح پژوهشی و مبنایی علمی برای تعریف روشن‌تر نقش و مسئولیت بهره‌وران در سطوح مختلف برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز ایران در سطح سیاست‌گذاری فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: نقش‌آفرینی بهره‌وران، برنامه‌ریزی فضایی، حوضه آبریز، مرور نظام‌مند، تحلیل محتوا، تبیین علی و دلیل‌آوری

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری فائزه همدانچی با عنوان «تبیین نقش بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوزه آبریز سد ماملو» است که با راهنمایی دکتر وحیده ابراهیم‌نیا و دکتر مظفر صراف در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی در حال انجام است.

مقدمه

برنامه‌ریزی حوضه‌های آبریز به‌عنوان چارچوبی کلیدی برای مدیریت پایدار منابع آب و اکوسیستم‌های مرتبط، با چالش‌های پیچیده‌ای نظیر رشد اقتصادی شتابان، شهرنشینی، تغییرات اقلیمی و رقابت بر سر منابع آبی مواجه است (Cao et al., 2022; Erdogan, 2013). این عوامل نه‌تنها کیفیت و کمیت آب را تحت تأثیر قرار می‌دهند، بلکه منجر به تخریب اکوسیستم‌ها و تعارض‌های^۱ چندجانبه میان بهره‌وران با اولویت‌های متفاوت (کشاورزی، صنعت، گردشگری و حفاظت محیط‌زیست) شده‌اند (Sigalla et al., 2021). وفایی‌فرد و همکاران، (۱۴۰۰). در شرایطی که حوضه‌های آبریز با پوشش چندین حوزه قانونی-اداری^۲ و تنوع نهادهای مدیریتی مواجه‌اند، تعارض‌های ناشی از رقابت بخشی و پراکندگی نهادی برنامه‌ریزی را با چالش‌های پیچیده‌ای مواجه می‌سازد (Erdogan, 2013; Olsen et al., 2014). علاوه بر این، برنامه‌ریزی برای حوضه آبریز در کشور به‌صورت استانی صورت می‌پذیرد، و همکاری سازمان‌های تصمیم‌گیر را پیچیده و دشوار می‌سازد (قره‌باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کاظم‌زاده‌دولت‌آباد و شفيعی، ۱۴۰۰؛ لباف‌خانیکي و همکاران، ۱۳۹۸؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶؛ هاشمی، ۱۴۰۱). این وضعیت به‌ویژه در غیاب نقش‌آفرینی مؤثر بهره‌وران، منجر به افزایش هزینه‌ها و زمان اجرای برنامه می‌شود (Erkul et al., 2019). همچنین، چندسطحی، چندقلمرویی، چندرشته‌ای و چندعاملی بودن مسائل حوضه آبریز (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹)، منجر به تعدد مراجع قدرت و تصمیم‌گیر دارای اهداف متفاوت و بعضاً در تضاد و بخشی‌نگری در برنامه‌ریزی حوضه آبریز شده و همچنین تعدد بهره‌وران با دیدگاه‌ها، ارزش‌ها و نیازهای کوتاه‌مدت متفاوت، منجر به بروز تعارض‌های مختلف شده است (اسلامی و رحیمی، ۱۳۹۸؛ سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ صرامی‌فروشان و همکاران، ۱۴۰۱؛ طاهری‌تیزرو و همکاران، ۱۳۹۷؛ عامری‌گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ عینلو و همکاران، ۱۴۰۱؛ کاظم‌زاده‌دولت‌آباد و شفيعی، ۱۴۰۰؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶؛ وفایی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۰).

سیاست‌گذاران با ابلاغ دستورالعمل‌های کلی، سعی در برنامه‌ریزی مسائل حوضه آبریز به‌صورت یکپارچه دارند، درحالی‌که شرایط اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی حوضه‌های گوناگون کشور با یکدیگر متفاوت است (قربانیان و همکاران، ۱۴۰۱). به‌عنوان نمونه از مهم‌ترین مسائل مربوط به حوضه‌های آبریز تأمین‌کننده آب شرب تهران، می‌توان به بحث امنیت آب شرب اشاره نمود. به‌گونه‌ای که منجر به تعارض منافع بر سر میزان حق‌آبه میان سازمان‌ها و بهره‌وران مختلف مبتنی بر انتقال آب بین حوضه‌ای (عامری‌گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ هاشمی، ۱۴۰۱) و تعارض منافع ناشی از ممنوعیت ساخت‌وساز در حریم رودخانه و سد میان متولیان حفاظت حوضه آبریز به‌منظور جلوگیری از آلودگی آب شرب و سازمان‌های عمومی و اجتماع محلی که درآمد آن‌ها از این محل تأمین می‌شود، شده است (وفایی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۰). حوضه‌های آبریز با برخورداری از ویژگی‌هایی نظیر اقلیم معتدل، چشم‌اندازهای طبیعی، و دسترسی مناسب از نواحی شهری، به‌ویژه در ارتباط با کلان‌شهرهایی مانند تهران، از ظرفیت‌های بالای تفرجی برخوردارند. این شرایط موجب ارتقاء کارکردهای فراغتی این مناطق و تبدیل آن‌ها به مقاصد گردشگری روزانه و کوتاه‌مدت برای ساکنان شهرهای پیرامونی شده است. افزایش قیمت اراضی منطقه، در پی کاهش رونق فعالیت‌های کشاورزی، زمینه‌ساز کالایی شدن زمین، گسترش سوداگری ملک و توسعه بی‌رویه ویلاسازی در حوضه‌های آبریز شده است. به‌دلیل محدودیت زمین‌های مناسب توسعه در این حوضه‌ها ساخت‌وساز غیرمجاز و تغییر کاربری‌ها درکنار رودخانه صورت گرفته که آلودگی کمی و کیفی منابع آب را تشدید می‌کند (وفایی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۰). براین اساس، برنامه‌ریزی یکپارچه با نقش‌آفرینی تمامی بهره‌وران، به‌ویژه در قالب برنامه‌ریزی فضایی راهبردی که بر تلفیق دانش بومی و تخصصی و هماهنگی بین‌بخشی تأکید دارد، به‌عنوان راهکاری کلیدی برای کاهش تعارضات و دستیابی به

اهداف پایداری شناخته می‌شود (Hersperger et al., 2019; McFarlane et al., 2015; Sriyana et al., 2020). براساس نظریه بهره‌ور^۳ فریم^۴ (۱۹۸۴)، هر فرد یا گروهی که بتواند بر دستیابی به اهداف طرح تأثیر بگذارد یا از آن تأثیر پذیرد، به عنوان بهره‌ور شناخته می‌شود (Freeman, 2010). این تعریف گسترده، لزوم نقش آفرینی طیف گسترده‌ای از بهره‌وران از جمله برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران، اجتماع‌های محلی، و نهادهای محیط‌زیستی را در برنامه‌ریزی فضایی برجسته می‌سازد (Hersperger et al., 2019). با این حال، شکاف‌های قابل توجهی در زمینه اجرای عملی این مفهوم از جمله نبود معیارهای شفاف برای انتخاب بهره‌وران، ابهام در ارزیابی تأثیرگذاری آنان و ضعف ساختارهای نهادی برای هماهنگی چند سطحی وجود دارد (Dentoni et al., 2018; Lim et al., 2022; Pomeroy & Douvere, 2008). همچنین، عواملی مانند منافع رقابتی، کمبود اعتماد متقابل و ناکارآمدی در پاسخگویی نهادی، موانعی جدی در مسیر نقش آفرینی بهره‌وران به شمار می‌روند (Eweje et al., 2021; Head, 2022).

پژوهش حاضر با روش مرور نظام‌مند و به دنبال پرسش چستی عوامل علی و دلیل آوری مؤثر بر نقش آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز انجام شده است. داده‌های این تحقیق از تحلیل ۳۴ مقاله انگلیسی زبان (۲۰۰۷-۲۰۲۵) در پایگاه‌های Scopus، ScienceDirect و Google Scholar با کلیدواژه‌های ترکیبی نظیر "stakeholder role"، "spatial planning" و "watershed management" و ۲۴ مقاله فارسی (۱۳۹۴-۱۴۰۳) منتشرشده در فصلنامه‌های علمی پژوهشی کشور با کلیدواژه‌های ترکیبی نظیر «بهره‌وران»، و مترادف‌های آن شامل بازیگران، ذی‌نفعان، کنشگران، گرداران و بهره‌برداران، «نقش بهره‌وران»، «برنامه‌ریزی فضایی» و «حوضه آبریز»، استخراج شدند. این پژوهش نه تنها به درک بهتر پویایی‌های نقش آفرینی بهره‌وران کمک می‌کند، بلکه ابزاری برای طراحی سیاست‌های هماهنگ در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز ارائه می‌دهد.

روش‌شناسی پژوهش

به منظور شناسایی عوامل مؤثر بر نقش آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی، از روش مرور نظام‌مند^۵ به همراه تحلیل محتوا^۶ استفاده شد. مرور نظام‌مند «فرایندی برای جمع‌آوری، ترتیب‌دهی و ارزیابی ادبیات موجود در حوزه تحقیق» است. که قادر به ارائه خلاصه‌ای جامع و بدون سوگیری از وضعیت موجود یافته‌ها و شکاف‌های تحقیقاتی و جهت‌گیری‌هایی برای تحقیقات آینده است (Paul et al., 2024).

نخست- چارچوب مرور نظام‌مند. مطابق با شکل یک عناصر اصلی مرور نظام‌مند در این مقاله به شرح است:

الف) پرسش مرور نظام‌مند: عوامل علی و دلیل آوری مؤثر بر نقش آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز چیست؟

ب) منابع داده: منابع داده پژوهش، مقالات علمی انگلیسی زبان مستخرج از پایگاه‌های Scopus، ScienceDirect و Google Scholar هستند. پایگاه‌های Scopus و Google Scholar به دلیل پوشش گسترده‌تر در مقایسه با سایر پایگاه‌ها، به عنوان منابع اصلی اطلاعات مورد استفاده قرار گرفت، در حالی که سایر پایگاه‌ها به منظور تکمیل اطلاعات و حصول اطمینان از جامعیت جستجو، بررسی شدند. و مقالات فارسی منتشرشده در پرتال جامع علوم انسانی، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه‌های اینترنتی مگ ایران و نورمگز بودند.

ج) روش جستجو: جستجوی پیشرفته با استفاده از عملگرهای بولی («OR»، «AND») و تمرکز بر TITLE-ABS-KEY (عنوان، چکیده و کلمات کلیدی) انجام شد. عبارات جستجو شامل ترکیبی از واژگان کلیدی

مرتبط با «بهره‌وران»، «نقش بهره‌وران» «برنامه‌ریزی فضایی» و «حوضه آبریز» به همراه مترادف‌های مرتبط بود. تعداد نتایج حاصل از هر جستجو در پایگاه Scopus ثبت شد (شکل ۲).

د) معیارهای ورود و خروج^۷: منظور از معیارهای ورود ویژگی‌هایی هستند که مطالعات باید از آن‌ها برخوردار باشند تا در مرور نظام‌مند گنجانده شوند، و معیارهای خروج نیز ویژگی‌هایی که در صورت وجود مطالعه را از مرور نظام‌مند خارج می‌کنند (Patino & Ferreira, 2018). براین اساس معیارهای ورود شامل بازه زمانی انتشار از ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۵ برای مقالات انگلیسی‌زبان و ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۳ برای مقالات فارسی، وجود واژگان کلیدی پژوهش در عنوان، چکیده یا کلمات کلیدی و انتشار در مجلات علمی معتبر. و معیارهای خروج شامل: عدم دسترسی به متن کامل مقاله، تکراری بودن مقالات، زبان غیرانگلیسی، عدم ارتباط زمینه^۸ مطالعاتی با برنامه‌ریزی فضایی حوضه آبریز و ناهمخوانی محتوای مقاله با پرسش‌ها و اهداف پژوهش است.

ه) غربالگری مقالات^۹: در این مرحله، چکیده مقالات براساس معیارهای ورود و خروج ارزیابی شدند. تمرکز اصلی بر پوشش پرسش‌های پژوهش، هماهنگی بین اهداف، روش‌ها و نتایج مقاله باهدف مرور نظام‌مند است. مقالاتی که پس از بررسی چکیده واجد شرایط تشخیص داده شدند، برای تحلیل دقیق‌تر انتخاب شدند.

دوم - تحلیل محتوا: مقالاتی که پس از غربالگری باقی ماندند، با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفتند. تحلیل محتوا روش پژوهشی برای گرفتن نتایج معتبر و قابل تکرار از داده‌های استخراج شده از متون است. این فرایند شامل مراحل زیر بود (Hopkins & King, 2010; Stemler, 2015; White et al., 2006):

الف) دسته‌بندی و کدگذاری داده‌ها: ایجاد دسته‌های منحصربه‌فرد و جامع برای کدگذاری داده‌ها

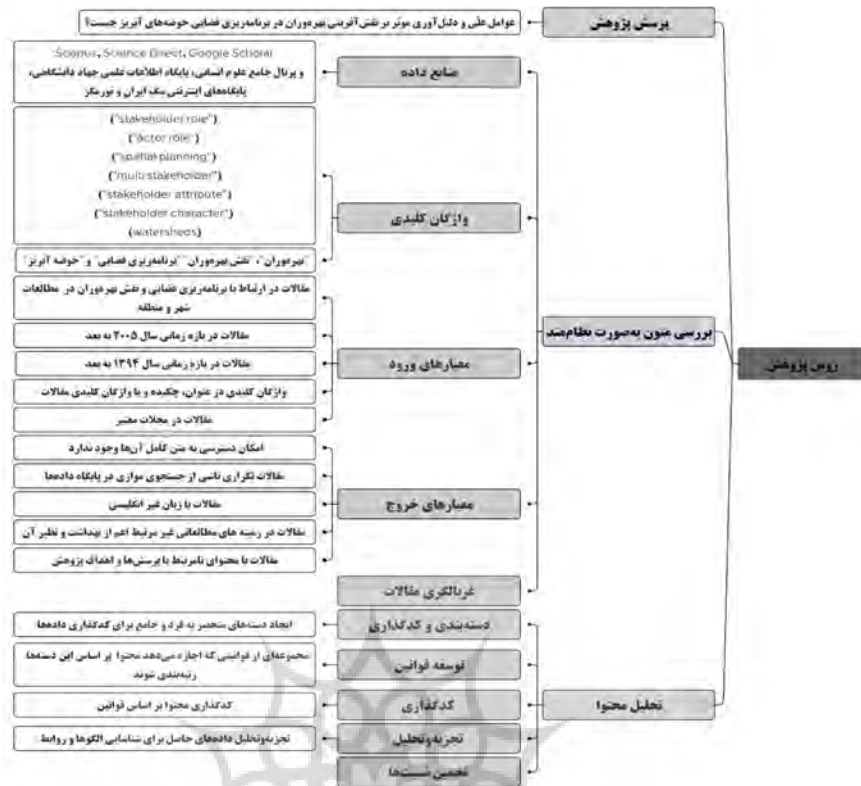
ب) توسعه قوانین: توسعه مجموعه‌ای از قوانین که به کدگذاران اجازه می‌دهد محتوا را براساس این دسته‌ها رتبه‌بندی کنند

ج) کدگذاری محتوا براساس قوانین

د) تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل برای شناسایی الگوها و روابط

ه) تخمین نسبت‌ها

سوم - ترکیب مرور نظام‌مند و تحلیل محتوا: در نهایت در این مرحله مقوله‌های اصلی و چارچوب نظری یکپارچه‌ای از ادبیات نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز به دست آمد. براساس کدگذاری باز، کدهای موضوعی در دو دسته تبیین علی^{۱۰} و فهم کردن^{۱۱} جای گرفتند. برخی صاحب‌نظران تبیین علی را مختص علوم طبیعی و دلیل‌آوری را ویژه علوم انسانی و اجتماعی می‌دانند، اما گروهی دیگر امکان به‌کارگیری هر دو روش در علوم اجتماعی را تأکید می‌کنند. گیدنز تبیین و فهم را دو روش متمایز در علوم اجتماعی معرفی می‌کند: تبیین به شناسایی علت‌ها و سازوکارهای رویدادها (رهیافت بیرونی) می‌پردازد، درحالی‌که فهم بر دلایل و تفاسیر درونی کنشگران تمرکز دارد (بلیکی، ۱۳۹۶).

شکل ۱. چارچوب مرور نظام‌مند

شکل ۲. غربالگری مقالات مرور نظام‌مند

محتوای یافته‌ها

نتایج حاصل از مرور نظام‌مند در پاسخ به پرسش چپستی عوامل مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه آبریز، مطرح شد. براساس نتایج کدگذاری باز، مقوله‌های اصلی در ابعاد ساختاری- نهادی، محیطی، اجتماعی و ساختار ایفای نقش شامل: نخست تأثیر عوامل ساختاری- نهادی برنامه‌ریزی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران، دوم تأثیر عوامل محیطی حوضه آبریز بر نقش‌آفرینی بهره‌وران، سوم تأثیر زمینه اجتماعی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران و چهارم تأثیر ساختار ایفای نقش بر نقش‌آفرینی بهره‌وران ارائه شد (شکل ۳). با توجه به تفاوت مفهومی علت و دلیل، کدهای موضوعی پژوهش در دو دسته علی: ساختاری- محیطی

عینی و بیرونی) و دلیل‌آوری: انگیزشی-ذهنی (درونی و آگاهانه) تعریف شد. از تلفیق مقوله‌های اصلی، چارچوب نظری نقش‌آفرینی بهره‌وران به صورت یکپارچه تبیین شد. در نهایت خلأهای مطالعات مبتنی بر مرور نظام‌مند و تحلیل محتوا استخراج شد، که در ادامه به شرح هریک از این موارد پرداخته شده است.

تأثیر عوامل ساختاری-نهادی برنامه‌ریزی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

برنامه‌ریزی فضایی راهبردی فرایندی اجتماعی است که بهره‌وران مختلف از طریق ترتیبات نهادی متنوع برای برنامه‌ریزی تغییرات فضایی گردهم می‌آیند (Hersperger et al., 2019). این نوع برنامه‌ریزی بیانگر گذار از مدل سنتی حکومت، به عنوان بازیگری واحد، به سمت حکمروایی مبتنی بر اجتماع محلی و بهره‌وران چندگانه است. مطالعات متعددی نشان داده‌اند که هماهنگی اقدامات بهره‌وران، استفاده از دانش تخصصی و مشارکت سازمان‌های اجتماعی، بخش خصوصی و نهادهای دولتی، از الزامات کلیدی در موفقیت برنامه‌ریزی فضایی راهبردی محسوب می‌شود. اجرای این برنامه نیازمند سازوکارهای حکمروایی کارآمد است (Oliveira & Her- sperger, 2018). به طور کلی عوامل ساختاری-نهادی مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران را می‌توان در پنج دسته اصلی طبقه‌بندی نمود. نخست ساختار اقتصادی و ترتیبات سازمانی، دوم ساختار سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری، سوم سازوکار روابط میان بهره‌وران، چهارم سازوکار تأمین منابع برنامه‌ریزی، پنجم سازوکار و ابزارهای برنامه‌ریزی و ششم سازوکار نهادی سازمان‌ها است (جدول ۱). در ادامه به تشریح هریک از این عوامل پرداخته شده است.

نخست ساختار اقتصادی و ترتیبات سازمانی: از مؤلفه‌های کلیدی در استقرار نظام حکمروایی چندسطحی در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی است. تحقق این نظام نیازمند تفویض اختیار به سطوح پایین‌تر، تقویت نقش نهادهای محلی و ایجاد سازوکارهای تعاملی در سطوح مختلف است. چینش نهادی باید به گونه‌ای باشد که همکاری میان دولت مرکزی، مدیریت‌های منطقه‌ای و محلی و سازمان‌های حوضه آبریز با کمترین واسطه و ارتباط مؤثر با نهادهای مرتبط برقرار شود. این امر نیازمند نهادهای فرابخشی برای تسهیل ارتباطات افقی و عمودی و تقویت انسجام بین‌بخشی است. همچنین، پراکندگی مالکیت منابع (شخصی، دولتی، موقوفه) و تعارض منافع در بهره‌برداری، تأثیر قابل توجهی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران دارد.

دوم ساختار سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری در برنامه‌ریزی: باید در چارچوب قانونی شفاف و نظام حکمروایی چندسطحی طراحی شود تا توزیع متوازن اختیار میان دولت مرکزی، نهادهای محلی و بهره‌وران تضمین گردد. سیاست‌ها باید انعطاف‌پذیر بوده و عدالت در توزیع منافع و قدرت را فراهم کنند. استفاده از سیاست‌های تشویقی، حمایتی و الزام‌آور به‌ویژه در حفاظت محیط‌زیست، نقش‌آفرینی بهره‌وران را تقویت می‌کند. تدوین قوانین شفاف و به‌روز برای واگذاری مسئولیت‌ها و تعیین نقش سازمان‌ها، بستر مناسبی برای تعامل بهره‌وران دولتی و غیردولتی ایجاد می‌کند.

سوم سازوکار روابط میان بهره‌وران در برنامه‌ریزی: برنامه‌ریزی فضایی نقش مهمی در شکل‌دهی به ساختار و کیفیت تعاملات میان بهره‌وران دولتی و غیردولتی ایفا می‌کند که این روابط در چهار بعد کلیدی شامل سلسله‌مراتبی^۳ در مقابل شبکه‌ای^۴، یک‌طرفه در مقابل دوطرفه، رقابتی در مقابل همکاری و دستوری-متمرکز در مقابل افقی قابل تحلیل است. علاوه بر این، برخی مطالعات بر اهمیت روابط مبتنی بر دانش و انتقال اطلاعات فنی از متخصصان به برنامه‌ریزان شهری تأکید دارند. همچنین، مدل‌های مشارکت مشروط که بهره‌وران را از طریق مشوق‌های اقتصادی در فرایند برنامه‌ریزی فعال می‌سازد، به عنوان الگوی مؤثری در برخی سیاست‌ها شناخته شده‌اند.

چهارم سازوکار تأمین منابع برنامه‌ریزی: مدل‌های تأمین منابع مالی از چالش‌های اساسی برنامه‌ریزی فضایی هستند که انگیزه نقش‌آفرینی بهره‌وران و کارایی برنامه‌ها را تغییر می‌دهند. سازوکارهای کلیدی شامل

منابع دولتی و مشارکت‌های عمومی- خصوصی، سیاست‌های مالی غیرمتمرکز برای توانمندسازی^{۱۴} اجتماعات محلی و نظیر آن است. مطالعاتی نیز به اهمیت سایر منابع همانند منابع انسانی و اطلاعاتی اشاره نمودند. پنجم سازوکار و ابزارهای برنامه‌ریزی: ابزارهای متنوع سیاست‌گذاری، مدیریتی، اقتصادی و تحلیلی در برنامه‌ریزی فضایی و اداره حوضه‌های آبریز، نقش کلیدی در تسهیل نقش‌آفرینی بهره‌وران در تصمیم‌گیری و اجرا دارند. این ابزارها شامل چارچوب‌های قانونی و استانداردهای مدیریتی، ابزارهای تعاملی مانند جلسات مشورتی و آموزش، مشوق‌های اقتصادی و ابزارهای انگیزشی، سیستم‌های نظارتی محیطی و مجوزهای بهره‌برداری است. علاوه بر این، ابزارهای ترکیبی نظیر گزارش‌های سالانه، پایش مستمر و برنامه‌های نگهداری، امکان ارزیابی و اصلاح مستمر سیاست‌ها را فراهم می‌کنند.

ششم سازوکارهای نهادی سازمان‌ها: در دو سطح درون‌سازمانی و بین‌سازمانی بررسی می‌شوند. در سطح درون‌سازمانی، ساختار سازمانی شامل استقلال و اختیار، سازوکارهای تعاملی، ظرفیت انجام اقدامات مشترک، ثبات مدیریتی، فرهنگ سازمانی مبتنی بر تعامل و مقاومت نهادی در برابر تغییر، و ظرفیت‌های سازمانی مانند منابع مالی، تخصص، تجربه و فناوری دیجیتال، نقش تعیین‌کننده‌ای در نقش‌آفرینی دارند. در سطح بین‌سازمانی، رهبری نهادی به معنای توافق بر سر سازمان هدایت‌کننده تعامل، منافع سازمانی شامل اهداف و رقابت میان سازمان‌ها، ارتباطات و هماهنگی، آگاهی از منافع و نیازهای مشترک، درک هزینه‌ها و منافع غیرمالی تعاملات، و فرایند همکاری مبتنی بر تعهد بلندمدت و انعطاف‌پذیری، از عوامل کلیدی در توانمندسازی سازمان‌ها برای نقش‌آفرینی در تعاملات نهادی به شمار می‌آیند.

جدول ۱. یافته‌های پژوهش در ارتباط با تأثیر عوامل ساختاری- نهادی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	ساختار اقتصادی و تربیت سازمانی	سطوح مختلف حکمروایی/ بخش عمومی، خصوصی و دولتی	(Oliveira & Hersperger, 2018; Olsen et al., 2014; Sriyana et al., 2020;) (Suškevičs et al., 2013) (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		هماهنگی ترتیبات حکمروایی	(Kristiyanto, 2020; Olsen et al., 2014; Sharifian et al., 2022; Sriyana et al.,) (2020; Suškevičs et al., 2013)
		نهاد بین بخشی (فرابخشی)	(قره‌باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کلانتری و همکاران ۱۳۹۶؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		تفویض اختیارات به سطوح پایین‌تر و تمرکززدایی	(Westerink et al., 2017) (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ وقایی‌فرد، ۱۴۰۰)
		نقش‌آفرینی نهادهای محلی	(Sriyana et al., 2020) (امین‌فک و همکاران، ۱۴۰۲)
		ساختار نهادی چند سطحی، تعاملی، مرکزگرا	(Lim et al., 2022; Sejati et al., 2024) (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ امین‌فک و همکاران، ۱۴۰۲)
		شفافیت در ارائه اطلاعات و فرآیند تصمیم‌گیری	(Angriani et al., 2018; Soma et al., 2018)
		پاسخگویی در ارتباط با برنامه‌ریزی حوضه آبریز	(اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹)
		بستر قانونی، اجتماعی و سیاسی برای نقش‌آفرینی بهره‌وران	(Thamrin et al., 2022) (عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲)
		ظرفیت و تعهد نهادی	عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۹۶
		انعطاف‌پذیری ساختارهای حکمروایی رسمی	(Ganesu et al., 2023)
		به رسمیت شناختن نهادهای غیررسمی و محلی	(عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
		نظام بهره‌برداری و مالکیت منابع	(غفوری فرد و همکاران، ۱۳۹۴؛ صرامی‌فروشان و همکاران، ۱۴۰۱)

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی و کمی	انعطاف‌پذیر و متناسب با شرایط محلی و ملی	(Handayani et al., 2023; Sharifian et al., 2022; Suškevičs et al., 2013)
		تضمین‌کننده توزیع عادلانه منافع و قدرت	(Vallet et al., 2019) (عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ مقیمی بنهنگی و همکاران، ۱۳۹۷)
		مورد حمایت تمام عاملیت‌ها و مرجع قانونی برای تمام بخش‌ها	(Angriani et al., 2018) (ابراهیمی آذرخواران و همکاران، ۱۳۹۸؛ عینلو و همکاران، ۱۴۰۱؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		سیاست‌ها و قوانین تشویقی، حمایتی و الزام‌آور	(Ganeshu et al., 2023; Sejati et al., 2024; Thamrin et al., 2022)
		مقررات هدایت قانونی و فنی تعامل	(Angriani et al., 2018; Erdogan, 2013; Ganeshu et al., 2023)
		قوانین شفاف و به‌روز برای واگذاری مسئولیت‌ها و تبیین نقش سازمان‌ها و پیاده‌سازی سازوکارهای نقش آفرینی	(Angriani et al., 2018; Ganeshu et al., 2023; Lieberherr & Ingold, 2019)
		یکپارچگی افقی ^{۱۵}	(Musschl et al., 2022; Olsen et al., 2014; Sharifian et al., 2022; Sigalla et al., 2021; Woltjer & Al, 2007) (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۹۶؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
		یکپارچگی عمودی ^{۱۶}	(Lieberherr & Ingold, 2019; Olsen et al., 2014; Sharifian et al., 2022; Sriyana et al., 2020) (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲)
		یکپارچگی ارضی	(Ismail et al., 2019; Lim et al., 2022; Sharifian et al., 2022) (سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ قزو باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کاظم‌زاده دولت‌آباد و شفیع، ۱۴۰۰؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
علی	تجزیه و تحلیل داده‌های کمی و کیفی	سلسله مراتبی در مقابل شبکه‌ای	(Erkul et al., 2019; Lieberherr & Ingold, 2019; Raum, 2018; Zhou et al., 2020) (ذاکری مهابادی و همکاران، ۱۴۰۱؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		یک طرفه در مقابل دوطرفه	(Cohen-Shacham et al., 2015; Kiryluk et al., 2021; Olsen et al., 2014)
		رقابتی در مقابل همکاری	(Lieberherr & Ingold, 2019; Sigalla et al., 2021; Westerink et al., 2017)
		دستوری و متمرکز نهادی در مقابل افقی	(Ganeshu et al., 2023; Suškevičs et al., 2013; Westerink et al., 2017)
		روابط مشروط	(Vallet et al., 2019)
		روابط مبتنی بر دانش	(Ganeshu et al., 2023)
		ابزارهای ارتباطی و فناوری‌های دیجیتال	(Sejati et al., 2024; Sigalla et al., 2021)
علی	تجزیه و تحلیل داده‌های کمی و کیفی	منابع دولتی و منابع خصوصی-عمومی	(Oliveira & Hersperger, 2018; Quesada-Silva et al., 2019; Sriyana et al., 2020; Vallet et al., 2019)
		سیاست‌های مالی غیرمتمرکز	(Oliveira & Hersperger, 2018)
		منابع مالی بین‌المللی و یارانه‌های دولتی	(Sejati et al., 2024; Sigalla et al., 2021)
		بودجه‌ریزی مبتنی بر پروژه	(Sejati et al., 2024)
		سرمایه‌گذاری محلی و غیردولتی	(Sejati et al., 2024; Sharifian et al., 2022)
		صندوق‌های محلی	(Ganeshu et al., 2023)
		منابع مشارکتی	(Sejati et al., 2024)
		مالیات‌های محلی	(Westerink et al., 2017)

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	ساختار سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری در برنامه‌ریزی	انعطاف‌پذیر و متناسب با شرایط محلی و ملی	(Handayani et al., 2023; Sharifian et al., 2022; Suškevičs et al., 2013)
		تضمین‌کننده توزیع عادلانه منافع و قدرت	(Vallet et al., 2019) (عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ مقیمی بنهنگی و همکاران، ۱۳۹۷)
		مورد حمایت تمام عاملیت‌ها و مرجع قانونی برای تمام بخش‌ها	(Angriani et al., 2018) (ابراهیمی آذرخواهران و همکاران، ۱۳۹۸؛ عینلو و همکاران، ۱۴۰۱؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		سیاست‌ها و قوانین تشویقی، حمایتی و الزام‌آور	(Ganeshu et al., 2023; Sejati et al., 2024; Thamrin et al., 2022)
		مقررات هدایت قانونی و فنی تعامل	(Angriani et al., 2018; Erdogan, 2013; Ganeshu et al., 2023)
		قوانین شفاف و به‌روز برای واگذاری مسئولیت‌ها و تبیین نقش سازمان‌ها و پیاده‌سازی سازوکارهای نقش‌آفرینی	(Angriani et al., 2018; Ganeshu et al., 2023; Lieberherr & Ingold, 2019)
	یکپارچگی	یکپارچگی افقی ^{۱۵}	(Mussehl et al., 2022; Olsen et al., 2014; Sharifian et al., 2022; Sigalla et al., 2021; Woltjer & Al, 2007) (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۹۶؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
			(Lieberherr & Ingold, 2019; Olsen et al., 2014; Sharifian et al., 2022; Sriyana et al., 2020) (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲)
			(Ismail et al., 2019; Lim et al., 2022; Sharifian et al., 2022) (سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ قره‌باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کاظم‌زاده دولت‌آباد و شفیع، ۱۴۰۰؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
	علی	سازوکار روابط میان بهره‌وران در برنامه‌ریزی	سلسله‌مراتبی در مقابل شبکه‌ای
یک‌طرفه در مقابل دوطرفه			(Cohen-Shacham et al., 2015; Kiryuk et al., 2021; Olsen et al., 2014)
رقابتی در مقابل همکاری			(Lieberherr & Ingold, 2019; Sigalla et al., 2021; Westerink et al., 2017)
دستوری و متمرکز نهادی در مقابل افقی			(Ganeshu et al., 2023; Suškevičs et al., 2013; Westerink et al., 2017)
روابط مشروط			(Vallet et al., 2019)
روابط مبتنی بر دانش			(Ganeshu et al., 2023)
ابزارهای ارتباطی و فناوری‌های دیجیتال			(Sejati et al., 2024; Sigalla et al., 2021)
منابع مالی			منابع مالی
	سیاست‌های مالی غیرمتمرکز	(Sejati et al., 2024; Sigalla et al., 2021)	
	منابع مالی بین‌المللی و یارانه‌های دولتی	(Sejati et al., 2024)	
	بودجه‌ریزی مبتنی بر پروژه	(Sejati et al., 2024; Sharifian et al., 2022)	
	سرمایه‌گذاری محلی و غیردولتی	(Ganeshu et al., 2023)	
	صندوق‌های محلی	(Sejati et al., 2024)	
	منابع مشارکتی	(Westerink et al., 2017)	
	مالیات‌های محلی		

تأثیر عوامل محیطی حوضه آبریز بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

شرایط محیطی و اکولوژیکی حوضه‌های آبریز، از جمله کیفیت آب، توپوگرافی، تنوع زیستی، تغییرات اقلیمی، و مخاطراتی نظیر سیل و خشکسالی، تأثیر مستقیمی بر نقش‌آفرینی و تعامل بهره‌وران دارند. همچنین، پیامدهای شهرنشینی بر اکوسیستم‌ها، اهمیت تطبیق برنامه‌ریزی با شرایط محیطی را افزایش داده است. تعامل مؤثر با این عوامل، نه تنها کیفیت تصمیم‌گیری را ارتقا می‌دهد، بلکه پایداری طرح‌ها را نیز تضمین می‌کند. عوامل پیامدهای محیطی تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی بهره‌وران را می‌توان به این ترتیب خلاصه نمود (جدول ۲):

نخست ویژگی کالبدی: نظیر موقعیت مرزی، بین‌استانی و بین‌حوضه‌ای، هماهنگی بین مناطق با ساختار نهادی متفاوت را دشوار می‌سازد. برنامه‌ریزی استانی و چندگانگی نهادهای تصمیم‌گیر، بر پیچیدگی این هماهنگی می‌افزاید. موقعیت جغرافیایی، وسعت اراضی و دسترسی به منابع، بر تمایل به نقش‌آفرینی تأثیرگذارند؛ به‌طوری‌که بهره‌وران در اراضی وسیع‌تر بیشتر به منافع شخصی متمایل‌اند. نابرابری در توزیع منابعی چون آب و زمین، تعارض منافع و کاهش نقش‌آفرینی را به‌دنبال دارد. همچنین، تفاوت منافع میان مناطق بالادست و پایین‌دست سدها، ضرورت طراحی سازوکارهای هماهنگی منطقه‌ای و برنامه‌ریزی فضایی حساس به موقعیت را برجسته می‌سازد.

دوم تغییرات اقلیمی و محیطی: مانند افزایش دما، کاهش بارندگی، و وقوع سیل‌های ناگهانی، بهره‌وران را مجبور به اتخاذ تصمیمات سریع و سازگارانه می‌کند. این تغییرات اغلب منجر به تعارض منافع بین گروه‌های مختلف بهره‌وران (مانند کشاورزان، صنعتگران، و اجتماعات محلی) می‌شود.

سوم مخاطرات طبیعی (سیل و خشکسالی): که نیازمند واکنش سریع و هماهنگی بین بهره‌وران مختلف است تا خسارات کاهش یابد و برنامه‌های مدیریت بحران اجرا شوند. این خطرات اغلب باعث تقویت اهمیت دانش بومی در پیش‌بینی و مدیریت بحران می‌شوند.

درزمینه عوامل محیطی مطالعات کمی به تأثیر توزیع نامتوازن منابع طبیعی، تغییرات اقلیمی و محیطی و همچنین مخاطرات طبیعی بر تعارضات بین بهره‌وران و نقش‌آفرینی آنان پرداخته‌اند. براین‌اساس، چارچوب‌های برنامه‌ریزی باید به‌طور هم‌زمان اطلاعات محیطی و اجتماعی را یکپارچه کنند.

جدول ۲. یافته‌های پژوهش در ارتباط با تأثیر عوامل محیطی حوضه آبریز بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	ویژگی کالبدی	مرز حوضه آبریز	(Oliveira & Hersperger, 2018; Olsen et al., 2014) (قربانیان و همکاران، ۱۴۰۱؛ قره‌باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ کاظم‌زاده‌دولت‌آباد و شفیع، ۱۴۰۰؛ لباف‌خانیکی و همکاران، ۱۳۹۸؛ میرنظامی و باقری، ۱۳۹۶؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
		وسعت اراضی، موقعیت جغرافیایی توزیع منابع طبیعی	(Dentoni et al., 2018; Soma et al., 2018; Thamrin et al., 2022; Vallet et al., 2019) (سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ شکیبایی و همکاران، ۱۴۰۲؛ لباف‌خانیکی و همکاران، ۱۳۹۸؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
	تغییرات اقلیمی و محیطی	افزایش دما، کاهش بارندگی	(Cohen-Shacham et al., 2015; Erdogan, 2013; Sigalla et al., 2021; Sriyana et al., 2020; Suškevičs et al., 2013; Thamrin et al., 2022) (لباف‌خانیکی و همکاران، ۱۳۹۸؛ وفایی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۰)
		سیل و خشکسالی، فرونشست زمین، کاهش سطح آب زیرزمینی	(Sejati et al., 2024; Thamrin et al., 2022)
	مخاطرات طبیعی	نزدیکی جغرافیایی به مناطق بحرانی	(Suškevičs et al., 2013)

تأثیر زمینه اجتماعی بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

پیچیدگی برنامه‌ریزی حوضه آبریز ناشی از تنوع بهره‌وران با اهداف متضاد در بخش‌های دولتی، خصوصی،

NGO ها و اجتماع محلی است (Erdogan, 2013, 137-138). نقش آفرینی بهره‌وران افزون بر عوامل نهادی و محیطی، به شدت از مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی مانند ساختار قدرت، منابع، آگاهی، ارزش‌ها و هنجارها تأثیر می‌پذیرد. این عوامل در دو محور اصلی شامل معیارهای طبقه‌بندی بهره‌وران و ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی آن‌ها قابل تحلیل است (جدول ۳). با وجود اهمیت تحلیل بهره‌وران در برنامه‌ریزی حوضه، بیشتر مطالعات رهیافتی توصیفی داشته و کمتر به ابعاد عملیاتی پرداخته‌اند.

نخست- ویژگی‌ها و معیارهای طبقه‌بندی بهره‌وران: شناسایی و طبقه‌بندی بهره‌وران براساس منابع، منافع، موقعیت، نقش و عملکرد آن‌ها انجام می‌شود. روش‌های متعددی برای این شناسایی وجود دارد که متناسب با شرایط کاربردی انتخاب می‌شوند. در برنامه‌ریزی فضایی، طبقه‌بندی بهره‌وران با هدف تحلیل نقش، تأثیر و روابط آن‌ها، براساس چارچوب‌هایی مانند مدل میچل و همکاران (1997) که بر قدرت، مشروعیت^{۱۸} و ضرورت^{۱۹} تأکید دارد، انجام می‌شود (Mitchell et al. 1997 به نقل از Erkul et al., 2019). همچنین، طبقه‌بندی براساس مجاورت^{۲۰} جغرافیایی، نقش اولیه و ثانویه، گروه‌های حفاظتی و توسعه‌ای، ماتریس قدرت و منفعت، و تمایز بخش‌های دولتی و غیردولتی رایج است. این طبقه‌بندی‌ها درک تعاملات پیچیده بهره‌وران در تصمیم‌گیری را تسهیل می‌کنند، اگرچه مرزهای آن‌ها همواره مشخص نیست (Raum, 2018).

خوشه‌بندی بهره‌وران براساس نقش، قدرت و اهداف مدیریتی، تمایز میان تصمیم‌گیرندگان و گروه‌های متأثر را ممکن می‌سازد (Raum, 2018). قدرت بهره‌وران به میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر سیاست‌ها و مدیریت منابع در حوضه آبریز بستگی دارد که در انواع قدرت رسمی^{۲۱}، غیررسمی^{۲۲}، پاداش^{۲۳}، اجباری^{۲۴}، مشروع^{۲۵}، تخصصی و مرجع^{۲۶} مطرح شده است (Erkul et al., 2019). تغییر در ویژگی‌ها و برتری بهره‌وران، نقش‌های آنان را در مراحل برنامه‌ریزی دستخوش تغییر می‌کند (Shafique & Gabriel, 2022). بنابراین، مرزهای بهره‌وران باید پویا و درهم‌تنیده در نظر گرفته شود (Suškevičs et al., 2013). اگرچه اهمیت تفویض قدرت و اختیار به سطوح پایین‌تر^{۲۷} مورد تأکید است، سازوکارهای اجرایی آن اغلب نامشخص است. همچنین استفاده از دانش بومی از ارکان کلیدی برنامه‌ریزی فضایی در حوضه‌های آبریز است و جهت‌دهی سازگار با شرایط اکولوژیکی را ممکن می‌سازد. تلفیق دانش فنی با دانش محلی بهره‌وران، به‌ویژه در حفاظت منابع طبیعی، موجب افزایش مشروعیت و اثربخشی برنامه‌ریزی می‌شود. دسترسی به داده‌های دقیق هیدرولوژیکی، پایه ارزیابی‌های محیط‌زیستی و پیش‌بینی پیامدهای سیاست‌گذاری است.

دوم- ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی بهره‌وران: از عوامل کلیدی در تحلیل زمینه‌ای نقش آفرینی در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز هستند. این ویژگی‌ها شامل عوامل ذهنی، رفتاری و زمینه‌ای اند که ظرفیت نقش آفرینی را شکل می‌دهند. ارزش‌ها، باورهای فرهنگی، سنت‌ها و هویت اجتماعی محلی بر تمایل و نحوه مشارکت تأثیر می‌گذارند. آگاهی از اهمیت حفاظت حوضه و پیامدهای آن شرط لازم برای نقش آفرینی است و از طریق آموزش و توانمندسازی تقویت می‌شود. انگیزه و آمادگی نقش آفرینی تحت تأثیر سهولت مشارکت (فیزیکی، اقتصادی، روانی و اجتماعی)، پیچیدگی سازوکارها، نوع ابزارهای مورد استفاده و وجود مشوق‌هاست. اعتماد اجتماعی نیز عاملی حیاتی برای تداوم نقش آفرینی بوده و به اعتماد به فرایند، ضمانت اجرا و تعهد سایر بهره‌وران وابسته است. تعارض منافع ناشی از اهداف متضاد سیاسی، اقتصادی و محیط‌زیستی، مانع تحقق توازن میان بهره‌برداری کوتاه‌مدت و پایداری بلندمدت منابع می‌شود. ادراک عدالت، احساس مالکیت، مسئولیت‌پذیری و تمایل به حل مسائل جمعی، نقش مهمی در انسجام اجتماعی و نقش آفرینی اثربخش ایفا می‌کنند.

جدول ۳. یافته‌های پژوهش در ارتباط با تأثیر زمینه اجتماعی بر نقش آفرینی بهره‌وران

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
دلیل آوری	ویژگی‌ها و معیارهای طبقه‌بندی بهره‌وران	نوع منافع	Cohen-Shacham et al., 2015; Erkul et al., 2019; Lim et al., 2022; Sharifian et al., 2022; Sigalla et al., 2021 (صرامی فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱)
		نوع قدرت	Beck & Storopoli, 2021; Erkul et al., 2019; Lim et al., 2022; Quesada-Silva et al., 2019; Shafique & Gabriel, 2022; Sharifian et al., 2022; Vallet et al., 2019 (ذاکری مهابادی و همکاران، ۱۴۰۱؛ سپهوند و همکاران، ۱۴۰۱؛ صرامی فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ طاهری تیزرو و همکاران، ۱۳۹۷؛ عینلو و همکاران، ۱۴۰۱؛ غفوری فرد و همکاران، ۱۳۹۴)
		مشروعیت	(Beck & Storopoli, 2021; Erdogan, 2013; Lim et al., 2022; Shafique & Gabriel, 2022)
		ضرورت	(صرامی فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ طاهری تیزرو و همکاران، ۱۳۹۷)
		سطح تأثیر	Cohen-Shacham et al., 2015; Erdogan, 2013; Kiryluk et al., 2021; Kismartini et al., 2023; Lim et al., 2022; Sharifian et al., 2022; Suškevičs et al., 2013 (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ صرامی فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱)
		نوع دانش	Badu et al., 2025; Erdogan, 2013; Ismail et al., 2019; Kristiyanto, 2020; Mussehl et al., 2022; Soma et al., 2018; Thamrin et al., 2022 (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ ابراهیمی آذرخواران و همکاران، ۱۳۹۸؛ امین‌فک و همکاران، ۱۴۰۲؛ اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ صرامی فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ عینلو و همکاران، ۱۴۰۱)
		نوع و شدت روابط	Cohen-Shacham et al., 2015; Kiryluk et al., 2021; Olsen et al., 2014; Sigalla et al., 2021 (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ ذاکری مهابادی و همکاران، ۱۴۰۱)
		مجاورت	(Shafique & Gabriel, 2022)
		پویایی	(Erkul et al., 2019; Suškevičs et al., 2013)
		آداب و رسوم، ارزش‌های سنتی و تاریخی و دغدغه‌ها ^{۲۸}	Erdogan, 2013; Erkul et al., 2019; Ganeshu et al., 2023; Mussehl et al., 2022; (Soma et al., 2018; Thamrin et al., 2022)
دلیل آوری	ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی بهره‌وران	سطح آگاهی	(Angriani et al., 2018; Ganeshu et al., 2023; Soma et al., 2018) (سعدالدین و همکاران، ۱۳۹۷؛ شکیبایی و همکاران، ۱۴۰۲؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۹۶)
		آمادگی، انگیزه و قصد	(Raum, 2018; Thamrin et al., 2022) (شکیبایی و همکاران، ۱۴۰۲؛ مینظامی و باقری، ۱۳۹۶)
		اعتماد	(Angriani et al., 2018; Thamrin et al., 2022) (امین‌فک و همکاران، ۱۴۰۲؛ قره‌باغی و همکاران، ۱۴۰۳؛ مقیمی بنهنگی و همکاران، ۱۳۹۷؛ هاشمی، ۱۴۰۱)
		عدالت	(Badu et al., 2025)
		تعهد	(Ganeshu et al., 2023; Soma et al., 2018) (اقبالی و همکاران، ۱۳۹۹؛ عامری گلستان و همکاران، ۱۴۰۲؛ لباف‌خانیک و همکاران، ۱۳۹۸)

تأثیر ساختار ایفای نقش بر نقش آفرینی بهره‌وران

چارچوب تعامل بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی با تمرکز بر درک نقش‌های متنوع و تعاملات میان آن‌ها، یکی از

مؤلفه‌های کلیدی فرایند برنامه‌ریزی است. انگیزه و منطق حاکم بر این تعاملات، راهبردهای نقش‌آفرینی بهره‌وران را شکل می‌دهد و انسجام بین دلایل و روش‌های تعامل، نقش و قدرت بهره‌وران در تأثیرگذاری بر فرایند را تعیین می‌کند (Quesada-Silva et al., 2019). مطالعات نظام‌مند نقش‌آفرینی بهره‌وران بر شش محور اصلی شامل راهبردها و روش‌های نقش‌آفرینی، مرحله ورود به فرایند، تأمین مالی، اهداف نقش‌آفرینی، طبقه‌بندی نقش‌ها و ویژگی‌های آن‌ها متمرکز شده‌اند (جدول ۴). در ادامه به تشریح هریک از این عوامل پرداخته شده است.

نخست راهبردها و روش نقش‌آفرینی بهره‌وران: برای نقش‌آفرینی مؤثر بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی، تعیین جهت‌گیری تعامل (بالا به پایین یا پایین به بالا) و شناسایی راهبردها و ساختاربندی بهره‌وران ضروری است. ادبیات نظری بر شناسایی گروه‌های کلیدی بهره‌وران، تمایز سطح نقش‌آفرینی هرگروه و وابستگی روش به سطح پیشنهادی تأکید دارد (Kirylyuk et al., 2021; Quesada-Silva et al., 2019). طراحی ساختارهای تعاملی مناسب نیازمند اصول راهنما، ملاحظات و روش‌های خاص در هر مرحله از فرایند است تا نقش‌آفرینی بهره‌وران تضمین شود.

دوم مرحله ورود به فرایند نقش‌آفرینی: نقش‌آفرینی بهره‌وران باید در مراحل کلیدی مختلف فرایند تشویق شود، مطالعات بر اهمیت شناسایی بهره‌وران در مراحل اولیه برنامه‌ریزی فضایی، نقش بهره‌وران در تصمیم‌گیری‌های کلیدی، اجرای مدیریت یکپارچه حوضه آبریز و مرحله ارزیابی و بازخورد (شامل ارزیابی خدمات اکوسیستمی و جریان‌های محیط‌زیستی و بازخورد به سیاست‌ها)، تأکید دارند.

سوم تأمین مالی فرایند نقش‌آفرینی: نقش‌آفرینی بهره‌وران، علی‌رغم مزایای اجتماعی، فرایندی پرهزینه و زمان‌بر است. تحلیل هزینه‌ها شامل زمان نقش‌آفرینی، تعداد و شدت روش‌های مورد استفاده است. نقش‌آفرینی نیازمند تأمین منابع مالی (پرداخت مستقیم، زیرساخت جلسات، منابع انسانی و غیرانسانی) است که باید از مرحله برنامه‌ریزی اولیه پیش‌بینی شود (Quesada-Silva et al., 2019). مطالعات بر سیاست‌های مالی پایدار، یکپارچه‌سازی نقش بهره‌وران در جذب منابع، مشارکت دولتی-خصوصی، و مدل‌های مالی محلی تأکید دارند. با این حال، سهم پایینی از پژوهش‌ها به سازوکارهای مالی اختصاصی برای تقویت نقش‌آفرینی بهره‌وران پرداخته‌اند.

چهارم هدف نقش‌آفرینی بهره‌وران: انسجام میان دلایل و روش‌های مورد استفاده در نقش‌آفرینی بهره‌وران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (Quesada-Silva et al., 2019). انگیزه‌های کلیدی نقش‌آفرینی بهره‌وران شامل بهبود تصمیم‌گیری از طریق شناسایی علایق و ترجیحات بهره‌وران، ایجاد هماهنگی و جلوگیری از تداخل نقش‌ها، عدالت در توزیع منابع، توانمندسازی، کاهش تعارضات، افزایش شفافیت و اعتماد، و یادگیری اجتماعی اشاره کرد. این عوامل نقش کلیدی در تسهیل تعامل میان بهره‌وران و ظرفیت‌سازی^{۲۹} دارند.

پنجم طبقه‌بندی نقش بهره‌وران: بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های نقش‌های بهره‌وران، مسائل کلیدی از جمله تضاد مسئولیت‌ها و تعارض یا همپوشانی منافع را آشکار می‌سازد (Suškevičs et al., 2013). مطالعات با توسعه چارچوب‌های طبقه‌بندی، نقش بهره‌وران را براساس معیارهای چندبعدی تحلیل کرده‌اند: حوزه مسئولیت (حفاظت، قانون‌گذاری، اجرا، نمایندگی و نظارت)، پتانسیل یا نوع ورودی (دانش، تأمین مالی، فنی)، فعالیت‌های مدیریتی مستقیم (سیاست‌گذاری) و غیرمستقیم (مشاوره، تسهیلگری و نظارت) و نظیر آن. با وجود اهمیت این عوامل، اغلب پژوهش‌ها نقش بهره‌وران را در یک مقطع زمانی ثابت بررسی کرده‌اند و به پویایی نقش بهره‌وران و تغییرات ویژگی‌های آنان را در بازه‌های زمانی مختلف پرداخته نشده است.

جدول ۴. یافته‌های پژوهش در ارتباط با تأثیر ساختار ایفای نقش بر نقش آفرینی بهره‌وران

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	راهبرد و روش نقش آفرینی	ارتباط / اطلاعات / مشاوره / مشارکت / گفتگو / همکاری / هماهنگی / مذاکره / توانمندسازی	Kirylyuk et al., 2021; Mussehl et al., 2022; Quesada-Silva et al., 2019 (براری و همکاران، ۱۳۹۵؛ صرامی‌فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱)
		اصول راهنما، ملاحظات و روش‌های تعامل مربوط به هریک از گام‌های فرایند	
	مرحله ورود به فرایند نقش آفرینی	در طول فرایند از نیازسنجی تا تصمیم‌گیری و اجرا	Erdogan, 2013; Shafique & Gabriel, 2022; Zhou et al., 2020 (شکیبایی و همکاران، ۱۴۰۲)
		مرحله شناسایی	(Raum, 2018)
		مرحله تصمیم‌گیری	(Handayani et al., 2023; Sigalla et al., 2021)
		مرحله اجرا	Lim et al., 2022; Sriyana et al., 2020; Wester-ink et al., 2017
		مرحله ارزیابی و بازخورد	(Mussehl et al., 2022; Vallet et al., 2019)
	تأمین مالی فرایند نقش آفرینی	پرداخت مستقیم، اقدامات پشتیبانی (ارائه زیرساخت برای جلسات)	Quesada-Silva et al., 2019; Soma et al., 2018
		یکپارچگی نقش بهره‌وران در تأمین منابع مالی	Dentoni et al., 2018; Oliveira & Hersperger, 2018
		منابع مالی پایدار، منابع دولتی و سرمایه‌گذاری خصوصی	Erdogan, 2013; Sigalla et al., 2021; Sriyana et al., 2020
		چالش‌های تأمین مالی و راهکارهای مشارکتی برای جذب بودجه	
		مدل‌های تأمین مالی محلی	
دلیل‌آوری	هدف نقش آفرینی بهره‌وران	اهمیت مشارکت مالی بهره‌وران	
		رابطه میان عدالت مالی و مشارکت بهره‌وران	(Vallet et al., 2019)
		تأثیر مدل‌های مالی بر نقش آفرینی بهره‌وران	(Lieberherr & Ingold, 2019)
		ظرفیت‌سازی، ترکیب دانش، شناسایی روابط، مشروعیت بخشی به فرایند، ایجاد حس مالکیت، افزایش شفافیت و اعتماد و یادگیری اجتماعی	Olsen et al., 2014; Quesada-Silva et al., 2019
		بهبود تصمیم‌گیری	Olsen et al., 2014; Quesada-Silva et al., 2019; Raum, 2018
	هدف نقش آفرینی بهره‌وران	پایداری و مدیریت منابع طبیعی	(Dentoni et al., 2018; Mussehl et al., 2022)
		عدالت و توزیع منابع	Haque & Sharifi, 2024; Sharifian et al., 2022; Vallet et al., 2019
		آموزش و آگاهی بخشی	Handayani et al., 2023; Quesada-Silva et al., 2019
		رفع و کاهش تعارضات	Quesada-Silva et al., 2019; Sharifian et al., 2022; Sigalla et al., 2021

نوع تبیین	کدهای موضوعی	کدهای اولیه	منبع
علی	طبقه‌بندی نقش بهره‌وران	حوزه مسئولیت و وظایف حرفه‌ای	Sejati et al., 2024; Sharifian et al., 2022; (Thamrin et al., 2022)
		پتانسیل یا نوع ورودی	(Handayani et al., 2023; Zhou et al., 2020)
		فعالیت‌های مدیریتی مستقیم و غیرمستقیم	Sharifian et al., 2022; Sigalla et al., 2021; (Vallet et al., 2019)
		تأمین‌کنندگان، کاربران و تنظیم‌کنندگان خدمات	(Raum, 2018; Vallet et al., 2019)
		کنترل جریان اطلاعات	(Musschl et al., 2022; Zhou et al., 2020)
		نوع عاملیت	(Woltjer & Al, 2007)
		مدت‌زمان نقش‌آفرینی	(Zhou et al., 2020)
		مرحله نقش‌آفرینی	Musschl et al., 2022; Quesada-Silva et al., (2019; Shafique & Gabriel, 2022)
		رهیافت توسعه	(Sharifian et al., 2022)
		مقیاس مداخله	(Vallet et al., 2019) (ابراهیم‌نیا و طالب‌خواه، ۱۳۹۹؛ صرامی‌فروشانی و همکاران، ۱۴۰۱)
		سطح تأثیرگذاری و قدرت تصمیم‌گیری	Lieberherr & Ingold, 2019; Suškevičs et al., (2013) (براری و همکاران، ۱۳۹۵)

چارچوب نظری عوامل مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز

یافته‌های حاصل از مرور نظام‌مند و تحلیل محتوای منابع، حاکی از آن است که نقش‌آفرینی بهره‌وران در حوضه‌های آبریز صرفاً متأثر از مقوله‌های ساختاری و علی نیست، بلکه تحت تأثیر درهم‌تنیدگی پیچیده‌ای از علت‌ها و دلایل شامل عوامل نهادی-ساختاری، محیطی، اجتماعی و ساختار ایفای نقش است. از این رو، در این بخش تلاش شد تا یافته‌های حاصل از مرور نظام‌مند با منطق نظری سازماندهی و تبیین شوند.

محیط ساختاری-نهادی برنامه‌ریزی

محیط ساختاری-نهادی ناظر بر چارچوب‌های نهادی، قانونی و ساختارهای حکمروایی است که امکان یا محدودیت نقش‌آفرینی بهره‌وران را تعریف می‌کنند. یافته‌ها نشان داد که عواملی همچون تعدد نهادهای تصمیم‌گیر، نبود نهاد مرجع، ضعف در انسجام بین‌نهادی، و چارچوب‌های قانونی ناکارآمد، به مثابه ساختارهای زمینه‌ای، می‌توانند نقش‌آفرینی بهره‌وران را تضعیف کنند. این مقوله به لایه‌ای از حکمروایی مربوط می‌شود که در آن ترتیبات نهادی و سازوکارهای سیاست‌گذاری جهت‌گیری کلی نقش‌آفرینی بهره‌وران را مشخص می‌سازند. براساس تحلیل محتوای منابع مرور شده، روشن شد که نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز در چارچوب‌های متفاوتی از حکمروایی بروز می‌یابد. بسته به نوع این چارچوب‌ها در هریک از آن‌ها، نقش و جایگاه بهره‌وران دولتی (نهادهای رسمی حکمروایی، سازمان‌های آب، ادارات منابع طبیعی) و غیردولتی (کشاورزان، بهره‌برداران، اجتماع محلی، تعاونی‌ها و NGOها) به صورت متفاوتی تعریف می‌شود (جدول ۵).

جدول ۵. نقش بهره‌وران دولتی و غیردولتی در اشکال حکومت مرکزی، حکمروایی سطوح چندگانه و خود-حکمروایی بهره‌وران

حکومت مرکزی		حکمروایی سطوح چندگانه	خود-حکمروایی بهره‌وران
ساختار حکمروایی		همکاری عمودی و افقی میان سطوح مختلف حکومتی	حکمروایی مبتنی بر اجتماع محلی ^{۳۱} و بهره‌وران چندگانه ^{۳۲}
ترتیبات حکمروایی		ایفای نقش اصلی توسط دولت مرکزی و سیاست‌ها و تصمیمات به صورت دستوری	همانگی اقدامات بهره‌وران و نهادها، مشارکت شهروندان، استفاده از دانش تخصصی و مشارکت سازمان‌های اجتماعی، شرکت‌های خصوصی و نهادهای دولتی
نقش ترتیبات اصلی حکمروایی	نقش بهره‌وران عمومی	تعیین دستورالعمل‌ها و سیاست‌ها توسط حکومت مرکزی، نقش نظارتی یا اجرایی محدود توسط برخی از نهادهای محلی	نقش بیشتر بهره‌وران محلی از طریق نهادهای محلی در فرایندهای تصمیم‌گیری، اما همچنان نیاز به هماهنگی با سطوح بالاتر
	نقش بهره‌وران غیردولتی	بدون فرصت‌هایی برای مشارکت اجتماعی محلی	ایده‌پردازی و طرح‌ریزی، دوباره ساختن، مدیریت و بهره‌برداری، خودسازمان‌دهی و کارآفرینی، شهروندان و همچنین بخش خصوصی
سازوکار روابط میان بهره‌وران		سلسله‌مراتبی، یک طرفه، رقابتی، دستوری و متمرکز	شبکه‌ای، دوطرفه، همکاری و افقی در سطوح
رهیافت و ابزار تعامل		اطلاع‌رسانی	همکاری
سازوکار و ابزارهای برنامه‌ریزی		ابزارهای سیاست‌گذاری، نظارتی و اقتصادی	ابزارهای سیاست‌گذاری، نظارتی، اقتصادی، تحلیلی و تعاملی
سازوکار تأمین منابع		منابع عمومی محلی، هزینه‌گذاری بر توسعه، سرمایه‌گذاری خصوصی در پروژه‌های مسکونی یا تجاری، وام و تسهیلات مالی، کمک‌های دولتی و یارانه‌ها	منابع دولتی کلان، منابع بین‌المللی، شراکت بخش خصوصی-عمومی ^{۳۳} ، مالیات‌های خاص، منابع مشارکتی و سرمایه‌گذاری مشترک

پیش از دهه ۱۹۷۰، برنامه‌ریزی حوضه آبریز عمدتاً محلی و بخشی بود (Erdogan, 2013). تحولات اخیر سیاست‌گذاری بر تعامل متقابل کاربری زمین و توسعه شهری با مدیریت منابع آب تأکید دارند (Woltjer & Al, 2007). این روند ضرورت یکپارچگی برنامه‌ریزی فضایی و مدیریت منابع آب (Sharifian et al., 2022)، را با هدف تعادل اکولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی در حوضه‌های آبریز برجسته می‌کند (Lim et al., 2022). مرور نظام‌مند منابع نشان می‌دهد که نقش‌آفرینی بهره‌وران (اعم از دولتی و غیردولتی) در هریک از این رهیافت‌ها، متفاوت است. براین اساس، در جدول (۶)، نقش و جایگاه بهره‌وران دولتی و غیردولتی در تحولات سیاست‌گذاری حوضه آبریز به صورت مقایسه‌ای و خلاصه ارائه شده است.

جدول ۶. نقش بهره‌وران دولتی و غیردولتی در تحولات سیاست‌گذاری حوضه آبریز

نام دوره	شرح دوره	نقش بهره‌وران دولتی-عمومی	نقش بهره‌وران غیردولتی	تحولات نقش آفرینی بهره‌وران	ابزارهای کلیدی
رهیافت مهندسی ۱۹۵۰-۱۹۷۰	تمرکز بر مدیریت منابع آب و چرخه هیدرولوژیکی	اجرای پروژه‌های بزرگ زیرساختی، مدیریت توسط دولت‌ها به صورت مستقیم و متمرکز	محدود و تنها به عنوان مصرف‌کنندگان نهایی منابع	فنی و متمرکز، بهره‌وران غیردولتی عمدتاً غیرفعال و در حاشیه تصمیم‌گیری	تمرکز ابزارهای مدیریتی بر رهیافت‌های ساختاری و زیرساختی
دوره اکولوژیکی و محیط‌زیستی ۱۹۷۰-۱۹۹۰	تمرکز به سمت حفاظت از اکوسیستم‌ها	مقررات و محدودیت‌های محیط‌زیستی، کاهش تأثیرات منفی پروژه‌های عمرانی	فاقد نقش مستقل در فرایندها اما بهره‌مند از اثرات اقدامات حفاظتی	ارزیابی‌های جریان محیط‌زیستی از بالا به پایین و با نقش آفرینی محدود سایر بهره‌وران	ارزیابی‌های محیط‌زیستی و محدودیت‌های قانونی، شبیه‌سازی زیستگاه، درجه‌بندی هیدرولیک و روش‌های هیدرولوژیکی پیچیده‌تر
دوره اجتماعی-مشارکتی ۱۹۹۰-۲۰۰۰	مدیریت با تغییر یا توسعه الگوها و نگرش‌های مداخله اجتماعی، - اقتصادی، توسعه سازمانی و یکپارچه‌سازی	حرکت به سمت مدل‌های مشارکتی و اجتماع‌محور	مشارکت‌کنندگان در فرایندهای تصمیم‌گیری و ارزیابی منابع حوضه	ابعاد اجتماعی و بیوفیزیکی به عنوان سیستم‌های گسسته و به طور انحصاری متکی بر راهنمایی کارشناسان	جلسات مشارکتی، ارزیابی‌های مشارکتی و روش‌های یادگیری اجتماعی
مدیریت یکپارچه و پایدار ۲۰۰۰ تاکنون	مدیریت عناصر بیولوژیکی، فیزیکی و اجتماعی در یک چشم‌انداز در داخل مرزهای حوضه آبریز	تسهیلگر و فراهم‌کننده منابع	شرکای اصلی در برنامه‌ریزی حوضه آبریز	چارچوبی برای گفتگو میان بهره‌وران برای حل مسئله با بررسی راه‌حل‌های بین‌رشته‌ای	تحلیل داده‌های کلان و مدیریت تصاویر سنجش از دور، سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی، رهیافت‌های فراتحلیل، و مدل‌های شبیه‌سازی کامپیوتری

محیط حوضه آبریز

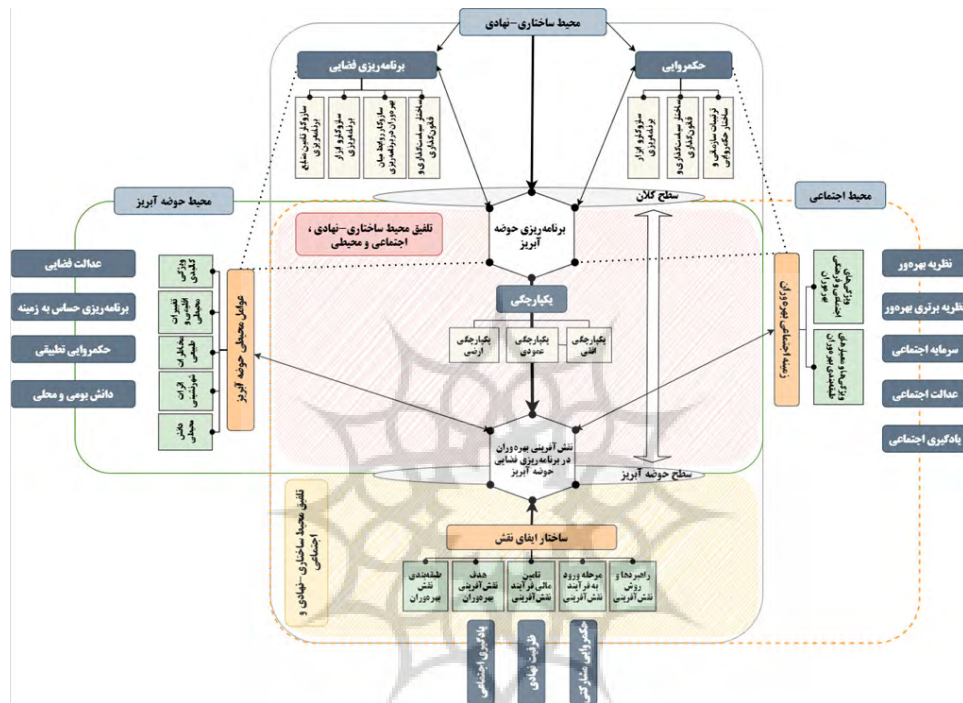
محیط حوضه آبریز ویژگی‌های جغرافیایی، اکولوژیکی و ساختاری حوضه آبریز است، که ماهیت مسائل آب را زمینه‌مند و متفاوت می‌سازد. یافته‌ها نشان داد که عواملی مانند موقعیت بالادست-پایین دست، عدم توازن در دسترسی به منابع، و محلی بودن چالش‌ها، نقش آفرینی بهره‌وران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. این مقوله بر ضرورت نگاه بومی و متناسب با شرایط خاص هر حوضه آبریز تأکید دارد و بر قابلیت تعمیم الگوهای نقش آفرینی در مناطق مختلف محدودیت‌هایی وارد می‌کند. براین اساس در چارچوب مفاهیمی چون عدالت فضایی، حکمروایی تطبیقی، دانش بومی و برنامه‌ریزی حساس به زمینه قابل تبیین است.

محیط اجتماعی بهره‌وران

محیط اجتماعی به ویژگی‌های منحصربه‌فرد بهره‌وران اعم از قدرت، منفعت، نوع دانش و همچنین فرهنگ و آگاهی عمومی آنان نسبت به محیط حوضه آبریز بازمی‌گردد. مرور منابع نشان داد که فقدان آگاهی اجتماعی درباره اهمیت حفاظت از منابع طبیعی و بی‌اعتمادی به نهادهای دولتی و فرایندهای برنامه‌ریزی از جمله موانع اجتماعی جدی در مسیر نقش آفرینی بهره‌وران محسوب می‌شوند. براین اساس، زمینه اجتماعی بنیان فرهنگی-اجتماعی و انگیزش نقش آفرینی بهره‌وران را تشکیل می‌دهد و ترکیبی از نظریه‌های بهره‌ور، برتری بهره‌ور، سرمایه اجتماعی، یادگیری اجتماعی و عدالت اجتماعی است.

ساختار ایفای نقش بهره‌وران

ساختار ایفای نقش به تعیین سطح نقش آفرینی و تطبیق راهبردها و روش‌ها و مراحل نقش آفرینی بهره‌وران در فرایند برنامه‌ریزی فضایی اشاره دارد. فقدان این ساختار، منجر به اختلال و کاهش انگیزه در نقش آفرینی می‌شود. یافته‌های تحلیل محتوا نشان می‌دهد که راهبردها و روش‌ها، مرحله ورود بهره‌وران و سازوکار تأمین منابع و هدف و نوع نقش بهره‌وران، همگی تعیین‌کننده کیفیت و اثربخشی نقش آفرینی هستند. بنابراین، این مؤلفه سطح عملیاتی و اجرایی نقش آفرینی را بازنمایی می‌کند و برای موفقیت برنامه‌ریزی فضایی و تحقق یادگیری اجتماعی حیاتی است.

شکل ۳. عوامل مؤثر بر نقش آفرینی بهره‌وران در حوضه آبریز

این چارچوب نظری تلفیقی، نشان می‌دهد که نقش آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه آبریز، پدیده‌ای صرفاً نهادی یا مشارکتی نیست، بلکه برآیند تعامل ساختارهای حکمروایی، بسترهای بوم‌شناختی، پیچیدگی‌های اجتماعی و طراحی ساختار ایفای نقش است. درنتیجه، هرگونه تحلیل یا مداخله در این زمینه نیازمند رهیافتی چندبعدی و هماهنگ با این چارچوب است. این چارچوب، بنیانی نظری برای تحلیل‌های آینده‌پژوهانه، طراحی سیاست‌های مشارکتی و بازآرایی نهادی در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز فراهم می‌آورد.

شناسایی خلأهای مطالعات براساس مرور نظام‌مند و تحلیل محتوا

بررسی یافته‌های حاصل از ۵۸ مقاله علمی در حوزه نقش آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز نشان می‌دهد که اگرچه نقش بهره‌وران در این برنامه‌ریزی به عنوان موضوع مهمی در ادبیات علمی شناخته شده است، بسیاری از پژوهش‌های موجود نتوانسته‌اند به طور یکپارچه به ابعاد مختلف نقش آفرینی بهره‌وران بپردازند. بیشتر پژوهش‌ها به طور پراکنده به یکی از ابعاد ساختاری-نهادی، محیطی، اجتماعی یا ساختار نقش آفرینی پرداخته و از درک پیوندهای میان این ابعاد غافل مانده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که مطالعات پیشین عمدتاً بر تحلیل توصیفی جایگاه بهره‌وران یا شناسایی اولیه گروه‌های بهره‌ور متمرکز بوده‌اند،

بدون آنکه پویایی نقش‌ها در مراحل مختلف برنامه‌ریزی یا تأثیر سازوکارهای تأمین منابع و ظرفیت‌های نهادی بر این نقش‌آفرینی را واکاوی کنند. به علاوه، نقش سازوکارهای رسمی و غیررسمی، تعارضات نهادی، ادراک عدالت، اعتماد اجتماعی، دانش بومی و زمینه‌مندی نیز به صورت پراکنده مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله محدودیت‌ها در بعد نهادی-ساختاری:

عدم ارائه چارچوب‌های عملیاتی برای پیاده‌سازی یکپارچگی نهادی و حکمروایی چندسطحی که میان سیاست‌گذاری و اجرا خلاء ایجاد نموده و مانع تحقق هم‌افزایی میان نهادهای ملی، منطقه‌ای و محلی می‌گردد. در اغلب مطالعات، این مفاهیم به صورت مفهومی یا توصیه‌ای مطرح شده‌اند، اما به دلیل پیچیدگی روابط نهادی، تنوع بهره‌وران و فقدان الگوهای اجرایی بومی‌سازی شده، از تدوین راهکارهای قابل پیاده‌سازی غفلت شده است. این درحالی است که تحقق نقش‌آفرینی نهادهای محلی نیازمند چارچوب‌های مشخص برای تقسیم وظایف، هم‌راستایی منافع و سازوکارهای هماهنگی است.

در عوامل محیطی حوضه آبریز:

عوامل محیطی (نظیر موقعیت بالادست-پایین دست و توزیع نامتوازن منابع)، بستر اصلی شکل‌گیری تعاملات و تعارضات نقش‌آفرینی را فراهم می‌سازند. با این حال، بیشتر مطالعات موجود به توصیف این عوامل بسنده کرده‌اند و به دلیل پیچیدگی روابط فضایی-اجتماعی، فقدان داده‌های مکانی دقیق و نبود چارچوب‌های تحلیلی چندسطحی، از بررسی تأثیر میان عوامل محیطی، نابرابری قدرت و نقش‌آفرینی بهره‌وران غفلت شده است.

در زمینه اجتماعی بهره‌وران:

مطالعات صرفاً بر شناسایی ویژگی‌های بهره‌وران تأکید دارند، اما نقش انگیزه، اعتماد، تعهد، ادراک عدالت، و احساس مسئولیت به عنوان عوامل تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی بهره‌وران کمتر تبیین شده است. همچنین در زمینه یکپارچگی دانش بومی با سیاست‌های برنامه‌ریزی، چارچوب عملیاتی در ادبیات نظری پیشنهاد نشده است.

در ساختار ایفای نقش بهره‌وران:

مهم‌ترین خلأ، نبود الگوهای نظری و تجربی برای تبیین پویایی نقش‌ها در طول فرایند برنامه‌ریزی (از نیازسنجی تا ارزیابی) است. اغلب مطالعات ماهیت ایستا داشته و به دلیل فقدان اطلاعات و رهیافت‌های تحلیلی پویا، نتوانسته‌اند تغییرات در نقش، قدرت یا روش‌های نقش‌آفرینی بهره‌وران را در گذر زمان تحلیل کنند. همچنین مدل‌های عملیاتی برای انسجام بین اهداف، راهبردها و روش‌های نقش‌آفرینی در ادبیات موجود غایب‌اند. این خلأها ضرورت توسعه چارچوبی نظری را ایجاد می‌کند که نقش‌آفرینی بهره‌وران را به صورت یکپارچه در چهار بعد نهادی-ساختاری، اجتماعی، محیطی و ساختار ایفای نقش تبیین نماید. چنین چارچوبی می‌تواند بنیانی برای بازشناسی ابعاد مغفول در ادبیات و نیز تدوین سیاست‌های یکپارچه، مشارکت‌محور و زمینه‌مند در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز فراهم آورد.

جمع‌بندی

یافته‌های مرور نظام‌مند نشان می‌دهد که نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز تحت تأثیر مجموعه‌ای پیچیده از عوامل نهادی-ساختاری، محیطی، اجتماعی و ساختار ایفای نقش قرار دارد. علی‌رغم اهمیت نقش‌آفرینی بهره‌وران پژوهش‌های پیشین عمدتاً به صورت مقطعی، توصیفی و بخشی به آن پرداخته‌اند و از ارائه چارچوب‌های تحلیلی یکپارچه و تطبیقی غافل مانده‌اند.

این پژوهش با تحلیل نظام‌مند ۵۸ منبع علمی فارسی و انگلیسی، چهار مقوله مؤثر بر نقش‌آفرینی بهره‌وران

را شناسایی و صورت‌بندی کرده است: (۱) عوامل ساختاری-نهادی با تأکید بر سطوح حکمروایی، ترتیبات سازمانی، تفویض اختیار و نهادهای مشارکتی؛ (۲) عوامل محیطی حوضه آبریز شامل ناهمگنی توزیع منابع، تغییرات اقلیمی و موقعیت جغرافیایی؛ (۳) زمینه اجتماعی با تمرکز بر اعتماد، تعهد، ادراک عدالت، سرمایه اجتماعی و دانش بومی؛ و (۴) ساختار ایفای نقش بهره‌وران شامل اهداف، روش‌ها و راهبردهای نقش‌آفرینی بهره‌وران. همچنین با توجه به دسته‌بندی مقوله‌ها براساس تبیین علی و دلیل‌آوری، شایان ذکر است که مقوله‌های ناظر بر دلایل ذهنی و انگیزشی نیز علاوه بر عوامل ساختاری نقش تعیین‌کننده‌ای در نقش‌آفرینی بهره‌وران دارند؛ بنابراین، صرف اصلاح متغیرهای بیرونی و نهادی، بدون توجه به مؤلفه‌های ادراکی و انگیزشی، نمی‌توان به تحقق کامل نقش‌آفرینی بهره‌وران پرداخت.

دستیابی به حکمروایی کارآمد در حوضه‌های آبریز مستلزم توسعه سازوکارهایی یکپارچه، انعطاف‌پذیر و زمینه‌محور برای توانمندسازی بهره‌وران در سطوح مختلف است. پژوهش حاضر با شناسایی خلأهای پژوهش‌های پیشین، چارچوب نظری تلفیقی را پیشنهاد می‌دهد تا درک جامع‌تری از نقش بهره‌وران در فرایند برنامه‌ریزی فضایی فراهم آورد و زمینه‌ساز طراحی سیاست‌های یکپارچه، مشارکت‌محور و زمینه‌مند گردد.

درس‌آموزی برای حوضه‌های آبریز ایران

ضرورت تغییر مقیاس برنامه‌ریزی و تشکیل نهاد بین بخشی

برنامه‌ریزی حوضه‌های آبریز ایران نیازمند تغییر مقیاس از سطح استانی به مرزهای هیدروگرافیک است تا یکپارچگی برنامه‌ریزی تحقق یابد. چنین نهادی باید همکاری مؤثر و کم‌واسطه میان دولت مرکزی، مدیریت‌های منطقه‌ای و محلی و سازمان‌های حوضه آبریز را تضمین کند که این امر با ایجاد نهادهای بین‌بخشی ممکن می‌شود.

گذار از حکمروایی بخشی به حکمروایی یکپارچه

پراکندگی نهادی و تداخل وظایف میان نهادهای مسئول، از مهم‌ترین موانع نقش‌آفرینی بهره‌وران است. در ایران نیز ساختار حکمروایی حوضه‌های آبریز بخشی، سلسله‌مراتبی و ناکارآمد بوده و گذار به حکمروایی چندسطحی و شبکه‌ای با نقش‌آفرینی فعال نهادهای محلی، سازمان‌های غیردولتی و بخش خصوصی ضروری است.

اهمیت چارچوب‌های نقش‌آفرینی بومی

فقدان ساختار تعاملی میان بهره‌وران، عامل مهمی در تعارضات حوضه آبریز است. طراحی سازوکارهای نقش‌آفرینی متناسب با شرایط اجتماعی، فرهنگی و نهادی هر حوضه آبریز، کارآمدی تصمیمات را افزایش می‌دهد.

گذار از برنامه‌ریزی سنتی به سمت هیدرولوژی اجتماعی

در ایران برنامه‌ریزی حوضه آبریز با ساختاری مشخص و مبتنی بر ماهیت حوضه‌های آبریز بکر انجام می‌شود. در این شرایط ضروری به نظر می‌رسد که برنامه‌ریزی بر درک چگونگی ارتباط و پیوستگی میان بهره‌وران مختلف با چرخه هیدرولوژیکی متمرکز شوند.

یکپارچگی دانش بومی و داده‌های محیطی

نادیده گرفتن دانش بومی و اطلاعات محیطی و محلی و ارائه دستورالعمل‌های کلی منجر به تصمیمات

ناکارآمد، نارضایتی اجتماعی و مقاومت‌های محلی می‌شود. لذا، درک عمیق‌تر از بستر بومی و نقش‌آفرینی بهره‌وران محلی در فرایند تصمیم‌گیری دارای اولویت است.

بازنگری در ابزارهای قانونی، اقتصادی و تعاملی

ابزارهای تشویقی نقش مؤثری در ایفای نقش پایدار بهره‌وران دارند. اما در ایران، قوانین حوضه آبریز تمرکزگرا و فاقد ابزارهای تعاملی و انگیزشی‌اند. ازاین‌رو، اصلاح قوانین با تمرکز بر شفاف‌سازی نقش بهره‌وران، تأسیس صندوق‌های محلی، مشوق‌های مالی، و توسعه ابزارهای فناوری اطلاعات، ظرفیت حکمروایی را افزایش می‌دهد.

بازتعریف نقش‌ها در مواجهه با تغییرات اقلیمی و بحران منابع

در شرایطی که تغییرات اقلیم و کمبود منابع در ایران به بحران اجتماعی و اقتصادی منجر شده، نقش بهره‌وران باید نه صرفاً به‌عنوان مصرف‌کننده، بلکه به‌عنوان «بهره‌ور نقش‌آفرین» در فرایند برنامه‌ریزی حوضه آبریز تعریف شود. این بازتعریف نیازمند آموزش، توانمندسازی، و نقش‌آفرینی فعال در تمام مراحل تصمیم‌گیری از تشخیص مسئله تا ارزیابی نتایج است.

در این راستا باید از سیاست‌های بالادستی یک‌جانبه و بخشی‌نگر فاصله گرفت و به سمت رهیافت‌های تلفیقی، تعاملی و سازگار با بستر اجتماعی و اکولوژیکی هر حوضه حرکت کرد.

پی‌نوشت‌ها

1. Conflicts
2. Jurisdictional
3. Stakeholder theory
4. Freeman
5. Systematic review
6. Content analysis
7. Inclusion and exclusion criteria
8. Context
9. Study screening
10. Erklären
11. Verstehen
12. Hierarchical
13. Network
14. Empowerment
15. Horizontal integration
16. Vertical integration
17. Mitchell et al. (1997)
18. Legitimacy
19. Urgency
20. Proximity
21. Formal
22. Informal
23. Reward
24. Coerciveness
25. Legitimate
26. Expert and referent
27. Subsidiarity
28. Concerns

29. Capacity building
30. Community
31. Multi-actor
32. Public-private partnership (PPP)

فهرست منابع

- ابراهیم‌نیا، وحیده و طالب‌خواه، حمید (۱۳۹۹). مدیریت یکپارچه منابع آب در استان خراسان شمالی؛ به‌کارگیری روش تحلیل شبکه برای یافتن فرصت‌ها و بازدارنده‌ها. پژوهش‌های دانش زمین، ۱۱(۴)، ۲۳۵-۲۵۸.
- ابراهیمی‌آذرخواران، قریبا، قربانی، مهدی، ملکیان، آرش، سلاجقه، علی، بیگی، امیر علم و فهمی، هدایت (۱۳۹۸). تحلیل موقعیت ذی‌نفعان در ساختار حکمرانی شبکه‌ای آب در حوزه آبخیز طالقان. علوم و مهندسی آبخیزداری، ۱۳، ۶۲-۷۳.
- اسلامی، روح‌الله و رحیمی، احمد (۱۳۹۸). سیاست‌گذاری و بحران آب در ایران. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۷(۲۷)، ۴۱۰-۴۳۵.
- اقبالی، جمشید، کلانتری، خلیل، اسدی، علی و جاوید، محمدجواد (۱۳۹۹). تحلیل ذی‌نفعان و نهاد آب در راستای پایداری منابع آب (مورد مطالعه حوضه آبریز زاینده‌رود). تحقیقات آب و خاک ایران، ۵۱(۹)، ۲۳۶۵-۲۳۷۸.
- امین‌فک، داود، رضایی، روح‌الله و کهریزی، زینب (۱۴۰۲). شناسایی و تحلیل موانع مشارکت کشاورزان در احیا دریاچه ارومیه در حوضه آبریز مهاباد. آب و توسعه پایدار، ۱۰(۳)، ۵۱-۶۰.
- براری، محمدحسین، باقری، علی و هاشمی، سید مختار (۱۳۹۵). تحلیل مسائل دریاچه زریبار در بستر مدیریت یکپارچه منابع آب حوضه آبریز آن با استفاده از رویکرد مشارکت‌گروداران. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۲(۲)، ۱-۱۲.
- بلیکی، نورمن (۱۳۹۶). طراحی پژوهش‌های اجتماعی (مترجم: حسن چاوشیان) تهران: نشر نی.
- دهقانی، سارا، بنی‌حبیب، محمدابراهیم و گلابی، محمدرضا (۱۳۹۸). حکمرانی آب در ایران: چالش‌ها و راهکارها. فصلنامه علمی تخصصی مهندسی آب، ۷(۴)، ۲۳۸-۲۵۴.
- ذاکری‌مهابادی، اسماعیل، یزدانی‌زازرانی، محمدرضا و محمدی‌کنگرانی، حنا (۱۴۰۱). شناسایی و تحلیل جایگاه کنش‌گران در شبکه حکمرانی آب حوضه زاینده‌رود؛ با تأکید بر محدوده جغرافیای استان اصفهان. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۶(۲)، ۷-۳۳.
- سپهوند، فاطمه، نادری‌مهدی، کریم، غلامرضایی، سعید و بیژنی، مسعود (۱۴۰۱). تحلیل بازیگران مؤثر در مدیریت پایدار منابع آب زیرزمینی در حوضه آبریز کرخه علیا. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۸(۱)، ۱۸۱-۱۹۶.
- سعدالدین، امیر، اونق، مجید، شیخ، واحدبردی، نجفی‌نژاد، علی، صادقی، سید حمیدرضا و زارع‌گاریزی، آرش (۱۳۹۷). حکمرانی و برنامه‌ریزی حوضه رودخانه/آبخیز. ترویج و توسعه آبخیزداری، ۶(۲۲)، ۳۹-۴۳.
- شکیبایی، عادل، عباسی، عنایت، باقری، علی و انتشاری، سجاد (۱۴۰۲). میزان تأثیرگذاری حساسیت، آگاهی و سرمایه اجتماعی بر تمایل ذی‌نفعان به مشارکت در حفاظت از منابع آب زیرزمینی (مطالعه موردی: دشت مهبیار جنوبی اصفهان). تحقیقات منابع آب ایران، ۱۹(۳)، ۱۹۵-۲۱۱.
- صرامی‌فروشانی، ترانه، بلالی، حمید و موحدی، رضا (۱۴۰۱). شناسایی و ارزیابی گروداران در حکمرانی منابع آب زیرزمینی (مورد مطالعه: دشت همدان-بهار). فصلنامه آب و توسعه پایدار، ۹(۱)، ۲۵-۳۸.
- طاهری‌تیزرو، عبدالله، قلعه‌بان‌تکمه‌داش، میلاد و زارع‌آبیانه، حمید (۱۳۹۷). بررسی اثر قدرت گروداران ذی‌نفع در مدیریت مشارکتی منابع آب دشت قزوین. پژوهش‌های حفاظت آب و خاک (علوم کشاورزی و منابع طبیعی)، ۲۵(۲)، ۱۱۱-۱۳۰.
- عامری‌گلستان، متین، واعظی، رضا، الوانی، سید مهدی و باقری، علی (۱۴۰۲). حکمرانی همکارانه، راهکاری برای حل مسئله آب در ایران: شناسایی مؤلفه‌ها و تدوین چارچوب. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۱۳(۴۸)، ۲-۳۱.
- عینلو، فاطمه، اختصاصی، محمدرضا، قربانی، مهدی، عبدی‌نژاد، پرویز و انجم‌شعاع، رضا (۱۴۰۱). تحلیل شبکه دست‌اندرکاران سازمانی در راستای مدیریت مشارکتی منابع آب (منطقه مورد مطالعه: دشت ابهر). نشریه علمی-پژوهشی مرتع و آبخیزداری، ۷۵(۲)، ۲۶۳-۲۸۲.
- غفوری‌فرد، سمیرا، باقری، علی و شجری، شاهرخ (۱۳۹۴). ارزیابی ذی‌مدخلان در بخش آب (مطالعه موردی: محدوده مطالعاتی رفسنجان). تحقیقات منابع آب ایران، ۱۱(۲)، ۱۶-۲۸.
- قربانیان، محمد، فصیحی‌هرندی، مهدی و لیاقت، عبدالمجید (۱۴۰۱). ساختار و اهداف بانکداری اجتماعی آب در حوضه آبریز زاینده‌رود. تحقیقات آب و خاک ایران، ۵۳(۷)، ۱۶۷۳-۱۶۹۳.
- قره‌باغی، مریم، باقری، علی، میرنظامی، سید جلال‌الدین و جنگی‌مرنی، عباس (۱۴۰۳). ارزیابی عملکرد شورای هماهنگی مدیریت حوضه آبریز زاینده‌رود. تحقیقات منابع آب ایران، ۲۰(۲)، ۱۲۱-۱۴۵.

- کاظم زاده دولت آباد، احمد و شفیعی، نوذر (۱۴۰۰). مدیریت یکپارچه منابع آب و حوضه رودخانه ای؛ مطالعه موردی: حوضه آبی ارس-کُر. مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۱۴ (۲۷)، ۹۱-۱۲۹.
- کلانتری، کیومرث، مکنون، رضا و کریمی، داریوش (۱۳۹۶). استقرار چارچوب حقوقی مدیریت یکپارچه منابع آب در حوضه های آبریز ایران. مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی، ۲۵ (۷)، ۳۵-۵۱.
- لباف خانیکی، مجید، رضوانی، محمدرضا و بدری، سید علی (۱۳۹۸). چالش های همکاری قلمرویی در بهره برداری از منابع آب زیرزمینی مشترک: با روش نظریه داده بنیاد. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۵ (۱)، ۱۰۴-۱۲۳.
- مقیمی بنهنگی، سامان، باقری، علی و ابوالحسنی، لیلی (۱۳۹۷). ارزیابی ظرفیت یادگیری اجتماعی در نهاد آب در حوضه آبریز طشک-بختگان. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۴ (۲)، ۱۱۸-۱۰۰.
- میرنظامی، سید جلال الدین و باقری، علی (۱۳۹۶). ارزیابی سیستم حکمرانی آب در فرایند حفاظت از منابع آب زیرزمینی ایران. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۳ (۲)، ۳۲-۵۵.
- هاشمی، سید مختار (۱۴۰۱). حکمرانی محلی آب در ایران: پیامدها و توصیه های سیاستی. آب و توسعه پایدار، ۱۹ (۱)، ۱۳۵-۱۴۴.
- وفایی فرد، علیرضا، باقری، علی، میان آبادی، حجت و فرج زاده، میثم (۱۴۰۰). نگاشت کنشگران و تحلیل روابط بین آن ها در مناقشه آبی بین شهر تهران و حوضه های آبریز سدهای تأمین کننده آب شرب آن. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۷ (۴)، ۲۱۱-۲۲۸.

- Angriani, P., Ruja, I., & Bachri, S. (2018). River management: The importance of the roles of the public sector and community in river preservation in Banjarmasin (A case study of the Kuin River, Banjarmasin, South Kalimantan-Indonesia). *Sustainable Cities and Society*, 43, 11-20.
- Badu, J., Kruke, B.I., & Sætren, G.B. (2025). Balancing stakeholder engagement in climate action: A symbiotic typology approach. *Environmental Science & Policy*, 163, 103953.
- Beck, D., & Storopoli, J. (2021). Cities through the lens of Stakeholder Theory: A literature review. *Cities*, 118, 103377.
- Cao, Z., Wang, S., Luo, P., Xie, D., & Zhu, W. (2022). Watershed ecohydrological processes in a changing environment: opportunities and challenges. *Water*, 14(9), 1502.
- Cohen-Shacham, E., Dayan, T., de Groot, R., Beltrame, C., Guillet, F., & Feitelson, E. (2015). Using the ecosystem services concept to analyse stakeholder involvement in wetland management [Article]. *Wetlands Ecology and Management*, 23(2), 241-256.
- Dentoni, D., Bitzer, V., & Schouten, G. (2018). Harnessing wicked problems in multi-stakeholder partnerships. *Journal of Business Ethics*, 150, 333-356.
- Erdogan, R. (2013). Stakeholder involvement in sustainable watershed management. In *Advances in landscape architecture*. IntechOpen.
- Erkul, M., Yitmen, I., & Celik, T. (2019). Dynamics of stakeholder engagement in mega transport infrastructure projects. *International Journal of Managing Projects in Business*, 13(7), 1465-1495.
- Eweje, G., Sajjad, A., Nath, S.D., & Kobayashi, K. (2021). Multi-stakeholder partnerships: A catalyst to achieve sustainable development goals. *Marketing Intelligence & Planning*, 39(2), 186-212.
- Freeman, R.E. (2010). *Strategic management: A stakeholder approach*. Cambridge university press.
- Ganeshu, P., Fernando, T., & Keraminiyage, K. (2023). Barriers to, and enablers for, stakeholder collaboration in risk-sensitive urban planning: a systematised literature review. *Sustainability*, 15(5), 4600.
- Handayani, W., Dewi, S.P., & Septiarani, B. (2023). Toward adaptive water governance: An examination on stakeholders engagement and interactions in Semarang City, Indonesia [Article]. *Environment, Development and Sustainability*, 25(2), 1914-1943.
- Haque, M.N., & Sharifi, A. (2024). Justice in access to urban ecosystem services: A critical review of the literature. *Ecosystem Services*, 67, 101617.
- Head, B.W. (2022). *Wicked problems in public policy*. Springer.
- Hersperger, A.M., Grădinaru, S., Oliveira, E., Pagliarin, S., & Palka, G. (2019). Understanding

- strategic spatial planning to effectively guide development of urban regions. *Cities*, 94, 96-105.
- Hopkins, D.J., & King, G. (2010). A method of automated nonparametric content analysis for social science. *American Journal of Political Science*, 54(1), 229-247.
 - Ismail, A., Affriani, A.R., Himayah, S., & Malik, Y. (2019). Participatory mapping for community-based watershed management, lesson learn from central java and west nusa tenggara. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 286, No. 1, p. 012024). IOP Publishing.
 - Kiryluk, H., Glinska, E., Ryciuk, U., Vierikko, K., & Rollnik-Sadowska, E. (2021). Stakeholders engagement for solving mobility problems in touristic remote areas from the Baltic Sea Region [Article]. *PloS one*, 16(6 June), Article e0253166.
 - Kismartini, K., Roziqin, A., & Authori, N. (2023). A stakeholder analysis for sustainable development of Maritime Village in Semarang coastal community, Indonesia [Article]. *Public Administration and Policy*, 26(3), 321-334.
 - Kristiyanto, E.N. (2020). Local Wisdom and Role of Society in Spatial Planning in the Region. In *International Conference on Law, Governance and Islamic Society (ICOLGIS 2019)* (pp. 15-24). Atlantis Press.
 - Lieberherr, E., & Ingold, K. (2019). Actors in water governance: Barriers and bridges for coordination. *Water*, 11(2), 326.
 - Lim, C.H., Wong, H.L., Elfithri, R., & Teo, F.Y. (2022). A review of stakeholder engagement in integrated river basin management. *Water*, 14(19), 2973.
 - McFarlane, K., Solomon, R., & Memon, A. (2015). Designing institutions for strategic spatial planning: Auckland's governance reforms. *Urban policy and research*, 33(4), 452-471.
 - Mussehl, M.L., Horne, A.C., Webb, J.A., & Poff, N.L. (2022). Purposeful stakeholder engagement for improved environmental flow outcomes. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 749864.
 - Oliveira, E., & Hersperger, A.M. (2018). Governance arrangements, funding mechanisms and power configurations in current practices of strategic spatial plan implementation. *Land Use Policy*, 76, 623-633.
 - Olsen, E., Fluharty, D., Hoel, A.H., Hostens, K., Maes, F., & Pecceu, E. (2014). Integration at the round table: marine spatial planning in multi-stakeholder settings. *PloS one*, 9(10), e109964.
 - Patino, C.M., & Ferreira, J.C. (2018). Inclusion and exclusion criteria in research studies: definitions and why they matter. *J Bras Pneumol*, 44(2), 84.
 - Paul, J., Khatri, P., & Kaur Duggal, H. (2024). Frameworks for developing impactful systematic literature reviews and theory building: What, Why and How? *Journal of Decision Systems*, 33(4), 537-550.
 - Pomeroy, R., & Douvere, F. (2008). The engagement of stakeholders in the marine spatial planning process. *Marine Policy*, 32(5), 816-822.
 - Quesada-Silva, M., Iglesias-Campos, A., Turra, A., & Suarez-de Vivero, J.L. (2019). Stakeholder Participation Assessment Framework (SPAF): A theory-based strategy to plan and evaluate marine spatial planning participatory processes. *Marine Policy*, 108, 103619.
 - Raum, S. (2018). A framework for integrating systematic stakeholder analysis in ecosystem services research: Stakeholder mapping for forest ecosystem services in the UK. *Ecosystem Services*, 29, 170-184.
 - Sejati, A. W., Waskitaningsih, N., Sukmawati, D.P., Buchori, I., Putri, S.N.A.K., Muzaki, A.J., & Sugiyantoro, Y. (2024). More developed means dangerous: spatial evidence of multi-decadal urbanising watershed and its impact to flash flood in metropolitan Semarang-Indonesia [Article]. *Environmental Hazards*. 24(1), 23-44.
 - Shafique, K., & Gabriel, C.A. (2022). Vulnerable Stakeholders' Engagement: Advancing

Stakeholder Theory with New Attribute and Salience Framework [Article]. *Sustainability (Switzerland)*, 14(18), Article 11765.

- Sharifian, H., Emami-Skardi, M.J., Behzadfar, M., & Faizi, M. (2022). Water sensitive urban design (WSUD) approach for mitigating groundwater depletion in urban geography; through the lens of stakeholder and social network analysis. *Water Supply*, 22(6), 5833-5852.
- Sigalla, O.Z., Tumbo, M., & Joseph, J. (2021). Multi-stakeholder platform in water resources management :a critical analysis of stakeholders' participation for sustainable water resources. *Sustainability*, 13(16), 9260.
- Soma, K., Dijkshoorn-Dekker, M.W.C., & Polman, N.B.P. (2018). Stakeholder contributions through transitions towards urban sustainability [Review]. *Sustainable Cities and Society*, 37, 438-450.
- Sriyana, I., De Gijt, J., Parahyangsari, S.K., & Niyomukiza, J.B. (2020). Watershed management index based on the village watershed model (VWM) approach towards sustainability. *International Soil and Water Conservation Research*, 8(1), 35-46.
- Stemler, S.E. (2015). Content analysis. *Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, 1, 1-14.
- Suškevičs, M., Tillemann, K., & Külvik, M. (2013). Assessing the relevance of stakeholder analysis for national ecological network governance: The case of the Green Network in Estonia. *Journal for Nature Conservation*, 21(4), 206-213.
- Thamrin, M.H., Ridho, H., & Nasution, F.A. (2022). Strengthening Community Participation in Spatial Planning of Riverflow Regions in Medan City [Article]. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(6), 1849-1854.
- Vallet, A., Locatelli, B., Levrel, H., Dendoncker, N., Barnaud, C., & Conde, Y.Q. (2019). Linking equity, power, and stakeholders' roles in relation to ecosystem services [Article]. *Ecology and Society*, 24(2), Article 14.
- Westerink, J., Kempenaar, A., Van Lierop, M., Groot, S., Van der Valk, A., & Van den Brink, A. (2017). The participating government: Shifting boundaries in collaborative spatial planning of urban regions. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(1), 147-168.
- White, M.D., Marsh, E.E., Marsh, E.E., & White, M.D. (2006). Content analysis: A flexible methodology. *Library trends*, 55(1), 22-45.
- Woltjer, J., & Al, N. (2007). Integrating water management and spatial planning: strategies based on the Dutch experience. *Journal of the American Planning Association*, 73(2), 211-222.
- Zhou, L., Zhang, W., Fang, C., Sun, H., & Lin, J. (2020). Actors and network in the marketization of rural collectively-owned commercial construction land (RCOCCL) in China: A pilot case of Langfa, Beijing [Article]. *Land Use Policy*, 99, Article 104990.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Journal of Architecture and Urban Planning. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
همدانچی، فائزه؛ ابراهیم‌نیا، وحیده و صراف، مظفر (۱۴۰۴). مروری نظام‌مند بر نقش‌آفرینی بهره‌وران در برنامه‌ریزی فضایی حوضه‌های آبریز: علت‌ها و دلایل. *فصلنامه علمی نامه معماری و شهرسازی*، ۱۸ (۴۸)، ۳۰-۵۵.

DOI: 10.30480/aup.2025.5830.2252

URL: https://aup.journal.art.ac.ir/article_1438.html